

תורה שבעל פה

8. תורה ומדינה בפסיקת הרב שאול ישראלי, הרב ד"ר יהודה זולדן
9. שיעורי הרב שאול ישראלי בישיבת "מרכז הרב", הרב ד"ר יהודה זולדן, אברהם ישראל שריר
10. "משפטי שאול" - הרב ישראלי בבית הדין הגדול, הרב פרופ' נריה גוטל
11. "מוועד עובדים לוועד כיתה" -
- על תפיסת הסמכות הממלכתית של הרב ישראלי, הרב אריאל בראלי, ראש מכון "משפט לעם"
12. הפוסק בהלכות התלויות בארץ, אברהם ישראל שריר
13. "ראש המציעים דרך ההפקרה" יחסו של הרב ישראלי ל"היתר מכירה", הרב פרופ' נריה גוטל

הרב ד"ר יהודה זולדן, מפמ"ר להוראת תלמוד ותושב"ע

תורה ומדינה בפסיקת הרב שאול ישראלי

הרב ד"ר יהודה זולדן

א. מחויבות המדינה לשחרר חטופים וחיילי צה"ל שנפלו בשבי

אחת הסוגיות המעסיקות את המנהיגות של מדינת ישראל ואת החברה הישראלית כולה, היא האם ועד כמה מחויבת מדינת ישראל לפעול למען שחרור אזרחים שנחטפו על ידי ארגוני טרור, או למען שחרורם של חיילים שנפלו בשבי האויב.
אלו שתי סוגיות קרובות אך שונות, והרב ישראלי עסק בשתייהן.

1. שחרור חטופים במבצע צבאי - מבצע "יונתן" (אנטבה) לאור ההלכה

בקיץ תשל"ו נחטף מטוס "איירפרנס", שיצא מלוד בדרכו לצרפת, על ידי מחבלים ערבים וטרוריסטים מארצות שונות שעלו עליו בחניית ביניים ביוון. הם אילצו את צוות המטוס לשנות את כיוון הטיסה ולחנות סופית באנטבה שבאוגנדה. שם שוחרר חלק מהנוסעים, אלה שהיו בעלי נתינות לא ישראלית. למעלה ממאה נוסעים בעלי נתינות ישראלית הוחזקו כבני ערובה, עד שימלאו תביעתם של החוטפים. התביעה הייתה לשחרר מספר גדול של מחבלים הכלואים ושפוטים בארץ בשל מעשי חבלה ורצח. תביעה זו לוותה באיום, שאם לא תיענה בתוך ימים מספר, יירצחו כל בני הערובה וכן יפוצצו את המטוס. ממזל ישראל הודיעה שהיא נענית עקרונית לדרישתם, ושהיא מסכימה להיכנס במשא ומתן על מספר המחבלים שישוחררו. אולם בעוד המשא ומתן מתמשך, כשהמחבלים מעלים את דרישותיהם, נעשתה פעולה צבאית מזהירה על ידי צה"ל, ובני הערובה שוחררו. בפעולה זו נהרג מפקד הפעולה סגן

הרב שאול ישראלי, עסק רבות בסוגיות בענייני ארץ ישראל, מצוות התלויות בארץ, תקומת המדינה וענייני ביטחון. נושאים אלו היו מאוד קרובים לליבו, והוא היה בין המעיינים והמחדשים בסוגיות אלו. הוא ערך במשך שנים רבות את כרכי "התורה והמדינה", קובץ שהיה יוצא מדי שנה, ובו מאמרים שנכתבו על ידי רבנים העוסקים בסוגיות שונות שעולות על סדר היום הציבורי של מדינת ישראל המתחדשת. הוא היה עורך פעיל שהיה גם דן עם הכותבים על מה שכתבו. הערות העורך - היו ארוכות, והתמודדו עם דברי הכותב.

נעין מעט בדבריו בסוגיות שונות בענייני תורה ומדינה.

א. מחויבות המדינה לשחרר חטופים וחיילי צה"ל שנפלו בשבי

1. שחרור חטופים במבצע צבאי - מבצע "יונתן" (אנטבה) לאור ההלכה

2. עסקאות להחלפת שבויים - החיילים כגוף כל האזרחים.

ב. אמירת הלל ביום העצמאות ויום ירושלים

ג. הסמכות השלטונית של הנשיא ומוסדות הממשל במדינת ישראל

ד. יציאה מהארץ - בשעת סכנה, לטיול ולשם מטרה לימודית

הרי גם כשרק "עיריות ישראל", ולא כל העם בסכנה ואף לא דווקא כשהעיריות הללו הן בארץ ישראל ובערי ספר, וגם כשהללו הבאים בכלי זין להציל אינם נתונים בסכנה, ועל ידי שבאים להציל מסכנים את עצמם, שהרי נלחמים בכלי זין, וודאי שגם העכו"ם הצרים על עיריות ישראל באים בכלי זין. ואם כן הרי זו מלחמה ממש שמאחר שאין סומכים על הנס, קרוב לוודאי שיהיו נפגעים גם מאלה שבאו להציל. ומכל מקום ההלכה היא ש"מצוה על כל ישראל לבא ולצאת ולעזור". ומקור ההלכה בגמרא (עירובין מה, עא). נמצאנו למדים שדין מלחמת מצוה בעזרת ישראל מיד צר הוא לא רק כשכלל ישראל נתון בסכנה, אלא גם כשהמדובר על עיריות ישראל, וכמובן - גם על עיריה ישראלית בודדת, שכל אחד מצווה לבוא, לסכן עצמו, על מנת להציל.

...הנה מצד אחד, נפשט ספקנו לעניין אם מותר להסתכן בפעולה צבאית להצלת נתונים בסכנת מוות, שכן יוצא ברור מהלכה זו של "עכו"ם שצרו על עיריות ישראל", שיש מצווה לצאת עליהם למלחמה, והיינו כל פעולה צבאית, למרות שיש כאן סיכון של אנשים שאינם בכלל הסכנה, ולמרות שרק ציבור מישאל, ולא רק - כלל ישראל, נתונים בסכנה.

• מי הם הנתונים בסכנה שמותר להסתכן בפעולה צבאית להצלתם בבחינת "עזרת ישראל מיד צר"?

אך הרב ישראלי המשיך לשאול:

אך עדיין הספק בעינו, אם בנידון שלנו, שהייתה קיימת ברירה אחרת, מבלי הצורך להסתכן בקרבנות אדם, אם רב ואם מעט, על ידי הענות לדרישות המחבלים, אם גם בזה מותרת ואף מחויבת פעולה צבאית.

תשובתו היא:

על כן נראה שגדר מלחמת מצווה בעזרת ישראל מיד צר הוא מדין "קידוש השם", שבו שכל איש ישראל שיוכל לעשות זאת יוצאים חוצץ כולם כאיש אחד נגד הרוצחים שמגמתם לפגוע באנשים מישאל, שם שמים מתקדש. ומטעם זה יש בזה דין של מלחמת מצווה לכל פרטיה... ובנידון צר הבא על ישראל באשר הם ישראל, כגון הא ד"צרו על עיריות ישראל" וכגון נידון שלנו שהפרידו במכוון בין יהודים לבין בני אומות אחרות, והקפידו להשאיר רק יהודים ובעלי נתינות של מדינת ישראל בדווקא, הרי אם יצליח זממם אין לך חילול השם גדול מזה. על כן במלחמה עמהם

אלוף יונתן נתניהו (אחיו של ראש הממשלה מר בנימין נתניהו), וכן נהרגו ונפצעו אנשים נוספים.

הרב ישראלי עסק באותו קיץ בשאלה האם ההחלטות שקיבלה וביצעה הממשלה תואמות את עמדת ההלכה. הוא הרצה על כך בכנס לתורה שבעל פה שמתקיים מדי קיץ ב"מוסד הרב קוק" בירושלים, וכן בשיעור בישיבת "מרכז הרב" בירושלים. כך הוא הגדיר את השאלה ההלכתית:

האם מחויבים במקרה מעין זה, להיכנע למחבלים בדרישותיהם, מאחר שאין נראית דרך אחרת להצלתם של בני הערובה, שאם לא כן יירצחו כולם. או אולי אין חיוב לעשות זאת מאחר שעל ידי זה מסכנים את היישוב בארץ. ושמה אף אסור לעשות כן, שכן פדיונם של הללו הלקוחים למוות, יביא בעקבותיו סיכון של אחרים.

הרב ישראלי פתח את הדיון בשאלה שבה דנו רבים: האם יש חובה על אדם להכניס עצמו לספק סכנה על מנת להציל אדם מישראל הנמצא בסכנה וודאית. מסקנתו היא:

שכשם שהרשות נתונה ליחיד לסכן עצמו בכגון דא, כן יכולה ורשאית הייתה הממשלה לעשות כן, ולהסכים למשא ומתן לשם שחרור המחבלים; ואף על פי שכאמור, יש מקום לספק רציני שהדבר יביא בעקבותיו גלי אלימות, באופן שהצלת הללו הנתונים בפחד המוות כרוכה בספק נפשות של אחרים. כי הממשלה, בהיותה נבחרת מהציבור הסמכות בידה לעשות כל מה שהיחיד רשאי לעשות. כי לה ניתנה ההכרעה בכל מקרה שהדבר טעון הכרעה בתור באת-כוח של הציבור כולו. על כן הסכמת הממשלה בנידון, לא חרגה מדיני התורה וההלכה.¹

אך הוא המשיך וכתב שהדיון בסוגיה זו הוא בהלכות מלחמה ולא בהלכות של יחיד. בדבריו הוא התבסס על הרמב"ם (הלכות שבת ב, כג) שכתב:

עכו"ם שצרו על עיריות ישראל אם באו על עסקי נפשות, או שערכו מלחמה, או שצרו סתם יוצאים עליהם בכלי זין, ומחללים עליהם את השבת. ומצווה על כל ישראל שיכולים לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור, ולהצילם מיד העכו"ם בשבת. ואסור להם להתמהמה למוצאי שבת.

מדברי הרמב"ם הללו למד הרב ישראלי:

1 הרב שאול ישראלי, מבצע 'יונתן' (אנטבה) לאור ההלכה, חוות בנימין, חלק א, ירושלים תשנ"ח, סימן יז, עמ' קכו-קלג.

2. עסקאות להחלפת שבויים - החיילים כגוף כל האזרחים

לעיתים לא ניתן לשחרר שבויים על ידי פעולה צבאית. יש צורך להיכנס למשא ומתן ולשחרר מחבלים בתמורה לשחרור חיילנו השבויים. בכל פעם שנחטפו חיילים, המשא ומתן נגד ארגוני המחבלים נהיה מסובך יותר. דרישותיהם היו גבוהות מאוד, והיה קשה להגיע איתם לסיכום. היו משאים ומתנים שנמשכו כמה שנים, תוך שארגוני הטרור מתעמרים ומתאכזרים לשבוי, למשפחתו ולכל החברה בישראל.

הרב ישראלי עסק בשאלה עד כמה חייבת מדינת ישראל לפעול לשם שחרור חיילים שנפלו בשבי.

הוא הציע כיוון חשיבה מקורי ומיוחד בעניין זה.

הדיון בסוגיה זו מבוסס על החובה ההלכתית של בעל לפדות את אשתו אם היא תיפול בשבי. על כך מתחייב בעל בכתובת אשתו (כתובות מו, עב; נא, עא). בגמרא מובא שלדעת חכמים מותר לבעל לפדות את אשתו השבויה "עד עשרה בדמיה". אם נשבתה פעם נוספת או פעמים נוספות "רצה פודה, רצה אינו פודה". יכול לפדותה בדמיה או שלא לפדותה כלל (כתובות נב, עא). התוספות כתב (שם, ד"ה והיו), שעל פי חכמים, בעל פודה את אשתו בפעם הראשונה יותר מכדי דמיה, מפני ש"אשתו כגופו". התקנה שאין פודים את השבויים יתר על כדי דמיה (גיטין מו, עא) לא נתקנה במצב שבו השבוי משלם על עצמו, מאחר ש"עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (איוב ב, ד). אדם מוכן לעשות הכול כדי להינצל, וכן כשבעל פודה את אשתו משבי.

הרי זה מגדר של קידוש השם... ומצינו כיוצא, שגלית ברמות רוחו, כשלא נמצא מי מישראל שיעמוד נגדו, הכריז בגאווה: "אני חרפתי את מערכות ישראל" (שמואל א יז, י), אולם דוד ענה לעומתו בזה במלחמת דוד עם גלית הפלשתי: "אנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלוקי מערכות ישראל אשר חרפתי" (שמואל א יז, מה), לומר שהמערכה נגד ישראל היא חירוף וגידוף כלפי מעלה, והמלחמה על כבוד ישראל היא מלחמה לקידוש שם שמים, לעומת חילול שמו בחירוף מערכות ישראל.

...על כן גם אם הייתה קיימת אפשרות לפדותם על ידי שחרור המחבלים ולא להסתכן בשעה זו כלל, מכל מקום, מאחר שהיה עליהם הדין של מלחמת מצווה מגדר עזרת ישראל מיד צר, החובה והמצווה לצאת עליהם למלחמה, ללא כל נפקא מינה אם קיימת דרך הצלה אחרת, דרך כניעה. כי כל כניעה לדרישותיהם יש בה משום השפלת כבוד ישראל, וממילא יש בזה גם חילול שם שמים, ויש להעדיף את הפעולה הצבאית על כל הסיכונים אשר עמה. ובזה יש לבטוח על שומר ישראל שידריכם בדרך ישרה, ויהיה מספר הנעדרים קטן ככל האפשר. עשתה איפוא ממשלת ישראל כדין בנקטה פעולה צבאית, כשהדבר נראה כבר ביצוע. וחפץ ה' הצליח, והביא לשחרור הלקוחים למות וחיסול המחבלים.²

ההצלחה הצבאית של צה"ל מול אויבים ומחבלים, וחיזוק מעמדו של צה"ל כצבא חזק ומנצח ויש האומרים אף הצבא החזק ביותר בעולם, אינם רק במובן הצבאי. ההצלחה הצבאית היא קידוש השם. "אלה ברכב ואלו בסוסים אנחנו בשם ה' אלוֹקינו נזכיר" (תהילים כ, ח). המוטיבציה והרצון להצליח ולנצח היא לא רק לשם הצלת חיים אלא לשם שמו הגדול של הקב"ה. ממקום זה יש לראות את תפקידו של הצבא, במערכה מול אויבי ישראל.

• הרב ישראלי טוען שמלחמת מצווה ל"עזרת ישראל מיד צר" היא מדין "קידוש ה'".

מהו ההסבר ומהן הדוגמות שהוא מביא לכך?

• לאור זאת, מדוע אין לשחרר מחבלים על מנת לפדות משבי?

• איזו משמעות רוחנית נותן הרב להצלחה צבאית וניצחון של צה"ל?

וכיוון שמה שהמדינה יכולה לעשות בזה הוא מכוח החיוב שקבלה על עצמה תמורת השירות שלהם, הרי אין זה אלא כאילו הם פודים את עצמם, שבזה כמבואר לעיל לא קיימת שום הגבלה, ולא שייך בזה התקנה ש"אין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם"³.

לדברי הרב ישראלי, חיילים נחשבים כחלק בלתי נפרד מגוף כל אזרחי המדינה, וכשם שאדם רשאי לעשות הכול כדי לשחרר עצמו משבי, כך גם מוטלת חובה על הנהגת המדינה לעשות כל שביכולתם על מנת לשחרר חייל או חיילים שבויים. זו התחייבות לא כתובה, אך היא מובנת מאליה. אולם הוא סייג את דבריו ואמר, שיש לעשות כן בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחון המדינה⁴. לא הכול הסכימו עם דברי הרב ישראלי הללו מנימוקים שונים⁵.

- במה דומה האחריות של המדינה לפדיון חייליה, לפדיון הבעל את אשתו ולפדיון חברת הביטוח את המבוטח?
- מהי המשמעות המעשית של דמיון זה?

3 הרב שאול ישראלי, "האם יש להיענות לסחטנות בפדיון שבויים ובני ערובה?", חוות בנימין, חלק א, ירושלים תשנ"ח, סימן טז, עמ' קכ-קכח.

4 הרב שלמה גורן פרסם מאמר בעיתון "הצופה" (י"א בסיוון תשמ"ה), שבו הוא טען שאסור היה לבצע את עיסקת ג'יבריל שבה שוחררו 150 מחבלים תמורת שלושה חיילי צה"ל. מאמרו זה פורסם לאחר פטירתו גם בספרו: "תורת המדינה", ירושלים תשנ"ו, עמ' 424-436, שם נוספה בסוף המאמר פסקה שבה הוא שינה את עמדתו, וטען שמאחר שמדובר בחיילי צה"ל שנשבו תוך מילוי שליחותם של המדינה ששלחה אותם למשימות של מלחמה, מוטלת חובה קדושה לעשות הכול כדי לשחררם... ואין עליהם שום מגבלות של פדיון שבויים דעלמא". הוא לא ביסס את דבריו על דברי הרא"ש הללו.

5 הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק ה סימן ז, עמ' 87. ד"ר מיכאל ויגודה, "פדיון שבויים וגופות תמורת שחרור מחבלים", אתר משרד המשפטים, המחלקה למשפט עברי, חוות דעת 777 יין במאמרו בהערות 60, 61 למספר מדינות בעולם שבהן ידוע ומוצהר שאין הן מנהלות משא ומתן עם מחבלים וארגוני טרור לשחרור שבויים ובני ערובה. ראה עוד: הרב יהודה זולדן, "שחרור חייל שבוי בן משפחה", תחומין, לג (תשע"ג), עמ' 326-335.

רבנו אשר, הרא"ש (כתובות ד, כב) נמק עוד בשם הרב מאיר הלוי אבועלפיה, הרמ"ה, את הסיבה שבעל פודה את אשתו יותר מכדי דמיה:

אשתו כגופו. וכמו שאדם יכול לפדות עצמו בכל ממון, אשתו נמי כיוון דחייב לפדותה בתנאי כתובה, כמו שיש לה ממון דמי, וכן מסתבר.

המחויבות של בעל לפדות את אשתו, משמעותה היא שבידי האישה נמצא כסף זמין ועל כן היא יכולה לפדות עצמה כאדם הפודה את עצמו.

הרב שאול ישראלי נימק את המחויבות של הנהגת מדינת ישראל להחליף את חייליה שנפלו בשבי גם במחיר גבוה, על בסיס המחויבות של בעל לפדות אשתו במחיר גבוה על פי דברי התוספות והרא"ש:

לא הסתפק הרא"ש בנימוק שאשתו כגופו, וכפי שכתבו התוספות, אלא הוסיף בו טעם שזה "כמי שיש לה ממון", והיינו שזה נחשב כאילו היא פודה את עצמה, שהבעל מחויב להעמיד לרשותה הממון מכוח תנאי הכתובה שחייב עצמו בנישואיה. ...הרי זה כאילו היא פודה את עצמה, שמשום כך גם אם אין הבעל רוצה, חייב הוא לפדותה, שזה כאילו הפקידה בידו ממון לצורך פדייתה.

...ועולה מהדברים האמורים שאם למשל אדם יבטיח את עצמו בחברת ביטוח תמורת תשלום שמשלם לה שבמקרה של שבי יפדוהו בדמים מרובים, מאחר שבכגון זה החיוב של החברה הוא כלפי האדם שהבטיח את עצמו בה, והם אינם אלא עושים את שליחותו, רשאים הם ואף חייבים לפדותו בכל ממון שהוא, כפי שחייבו את עצמם כלפיו תמורת התשלום ששילם להם בעבור התחייבותם. ואין תקנת חכמים שאין פודים את השבויים אלא בכדי דמיהם מונעת זו, שהרי באדם הפודה את עצמו אין שום הגבלות.

ועל פי זה נראה שמנקודת מבט זו, יש לראות את חובת המדינה בפדיון שבויי המלחמה. שכיוון שאלה יצאו למלחמה בשליחות המדינה ומטעמה להגנת העם היושב בציון, הרי קיימת ועומדת התחייבות בלתי כתובה אבל מובנת מאליה, שכל טצדקי [בכל האמצעים והדרכים האפשריות] שיש בידי המדינה לעשות (בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחונה הכללי) כדי לפדותם במקרה שיפלו בשבי. וכשם שקיימת התחייבות מעין זו לדאוג לרפואתם והבראתם במקרה של פציעה ונכות, וכן לדאוג למשפחותיהם במקרה של היפגעם ח"ו במלחמה, כן לא נופל מזה החיוב לנקוט כל פעולה שהיא לשם הוצאתם מן השבי "דכולהו איתנהו ביה" (בבא בתרא ח, עב) [שהכול יש בזה, בשבי - שבוי נתון תחת סכנות רבות - רעב, עינויים, סכנת מוות].

ב. אמירת הלל ביום העצמאות וביום ירושלים

בימי קום המדינה, היה הרב שאול ישראלי רב מושב כפר הרא"ה שבעמק חפר. יחד עם הרב משה צבי נריה, ראש ישיבת כפר הרא"ה וראש ישיבות בני עקיבא, הם הציעו לרבנות הראשית לישראל נוסח לתפילת הודאה ושבח לה' ביום העצמאות. דבריהם התקבלו, והנוסח המקובל כיום הוא על בסיס דבריהם.⁶ בעקבות מלחמת ששת הימים, קבעה הרבנות הראשית סדר תפילות ליום כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים. הרב ישראלי שימש באותם ימים גם כחבר מועצת הרבנות הראשית, והוא עיגן וביסס את החובה לומר הלל ביום ירושלים על אדני ההלכה.⁷

עם זאת, יש מבין שומרי התורה והמצוות שאינם מהללים ומודים לה' ביום העצמאות וביום ירושלים על הניסים הגדולים שאירעו אז. כנגד אלו כתב הרב ישראלי:

מעתה, צא וראה מה גדול יום הכרזת המדינה לישראל. לעתים קרובות שומעים אנו עוררים ואומרים מה יום מיומיי. ואף אם קרה נס לישראל בעמדו מול אויבים בשער, לא יום זה הוא שגרם, ואדרבא ביום זה פלשו כוחות האויב לארץ, ולולא ה' שהיה לנו כי אז היה ח"ו יום זה יום צרה ומצוקה. ועל כן אין לדעתם לציין יום זה כיום נס.

אך על פי האמור, יש להוכיח עד כמה אין טענתם טענה, ועד כמה יום זה הוא עיקר. כי על ידי שעשינו מעשה ביום זה והפכנו את החלטת האו"ם לעובדה מוחלטת מבחינת הדין וכנ"ל, בזה הוא שפקע כוח השבועה ש"לא יעלו בחומה" שרדפה אחרינו וכבלה את ידינו בכל ימי הגולה. בזה נעשינו לעם בן-חורין, אשר הזכות והמצווה עליו לעמוד על נפשו נגד אויביו ולהגן על זכותו להיות בארץ הזאת. ואילו יום זה, גם החלטת האו"ם עמדה להתבטל כידוע, וכלעומת שבאה כן הייתה חוזרת ללא כל תוצאה.

נמצא שיום זה ומעשה זה של ההכרזה החזירו לנו חלק עיקרי של זכויותינו וביטלו מאתנו את הגלות בתור גזירה שאין להימלט ממנה. ומיהו זה אשר יישאר עיוור וחרש מבלי לראות ומבלי לשמוע את גודל הנס שעשה ה' אתנו בזה?⁸

6 ראה: הרב שמואל כ"ץ, "הרבנות הראשית ויום העצמאות", הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה, חלק ב, ירושלים תשס"ב, עמ' 839-841; הרב שמואל כ"ץ, "תרומתו של הגרי"א הרצוג לעיצוב דמותו של יום העצמאות", משואה ליצחק, ירושלים תשס"ט, עמ' 567.

7 על מעורבותו הגדולה של הרב ישראלי בגיבוש סדרי התפילה ביום ירושלים, ראה: הרב שמואל כ"ץ, "הרבנות הראשית ויום ירושלים", הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה, חלק ב, ירושלים תשס"ב, עמ' 992-997.

8 הרב שאול ישראלי, "התוכן ההלכתי של הקמת מדינת ישראל ומצוות ישיבת ארץ ישראל בשעה זו", ארץ

• הרב ישראלי רואה בהכרזת המדינה את סוף התהליך של החלטת האו"ם על הקמת המדינה. איזו פעולה רוחנית יצרו שתי פעולות אלו יחדיו?

ההודאה על נס היא על מה שהיה בעת הנס. בחנוכה אנו מודים לה' על נסי המלחמה שתוצאתה - ריבונות עם ישראל בארצו, וכדברי הרמב"ם (הלכות חנוכה פרק ג הלכות א, ג):

...עד שריחם עליהם אלוהי אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה עד החורבן השני. ...ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמישה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל.

הרמב"ם יכול היה להסתפק בהצגת נס המלחמה בלבד, ודבריו אלו היו משמשים סיבה טובה דיה לקבוע אמירת הלל בחנוכה. ובכל זאת בחר הרמב"ם לציין בהקשר זה את העובדה "שהעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל". תוצאת נס המלחמה הביאה לחזרת העצמאות והריבונות המדינית לעם ישראל בארצו. הרמב"ם אף ידע מי היו אותם מלכי בית חשמונאי במיוחד בשנים הסמוכות לחורבן, ועם זאת ראה בתוצאת הריבונות פן חשוב ומשמעותי בסיבת אמירת ההלל בחנוכה.

מחובת ההלל בחנוכה יש ללמוד להלל ביום העצמאות. חשוב ללמוד ולדעת מה היה המצב אז בעת קום המדינה, וממבט זה להתבונן ולהודות לה'. המציאות המדינית הפוליטית והחברתית משתנה במשך השנים, אך היא לא משנה את מה שהיה בעת קום המדינה.

• מה ניתן ללמוד מסיבותיו של חובת ההלל בחנוכה, להלל של יום העצמאות?

כך גם באשר לאמירת הלל בכ"ח באייר, בעקבות נסי מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים. הרב ישראלי דן בדברי הגמרא במגילה יד, עא, המסבירה מה ראו לתקן מקרא מגילה בפורים: תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה (רש"י - שירת הים), ממיתה לחיים לא כל שכן?

חמדה, עמ' לד-לו.

9 כפי שהוא כתב עליהם במקומות אחרים: "ואגריפס היה מקהל גרים ולא הייתה לו אם מישראל ואסור למנותו כלל" (פירוש המשנה סוטה ז, ו); "מלכי ישראל... היו עבריינים במלכותם, לא היו משבחין השפלות, ולא נכנעים לדברי תורה" (פירוש המשנה סנהדרין ב, א); "מלכי ישראל... אין נכנעים לדברי תורה" (הל' סנהדרין ב, ה); "מלכי ישראל... הן אילמים בעלי זרוע ואין נכנעין תחת עול הדיינים" (הל' עדות יא, ט); "מלכי ישראל... לבן גס בהם" (הל' מלכים ג, ז).

ג. הסמכות השלטונית של הנשיא ומוסדות הממשל במדינת ישראל

ד תורה שבכתב פה

התורה מצווה למנות מלך בארץ ישראל (דברים יז, יד-כ). השלטון הקיים במדינת ישראל הוא שלטון דמוקרטי. נבחר הציבור - הנשיא, הממשלה וחברי הכנסת נבחרים בבחירות דמוקרטיות. מה התוקף והסמכות של שלטון שהוא איננו מלוכני על פי ההלכה?

הרב ישראלי ציין את דברי הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סימן קמ"ד, אות יד) שכתב אגב דיונו על סמכותם של מלכי בית חשמונאי:

נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים לידי האומה בכללה. ובייחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לעניין כמה משפטי המלוכה ובייחוד למה שנוגע להנהגת הכלל.

הרב ישראלי ביקש לעגן עוד את דברי הראי"ה קוק הללו. הוא ציין את דברי הרמב"ם (הלכות מלכים א, ג) שכתב:

אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאלו ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו.

ועל כך העיר הרב ישראלי:

נראה לפי עניות דעתי, שכל דינו של הרמב"ם לעניין מלך לא נאמר אלא כשמתמנה שלא מדעת העם ושלא על ידי בחירה מידם, ובזה הוא שצריך נביא וסנהדרין של שבעים ואחד, ובלא זה לא חל המינוי. כי מכיוון שהיא שררה על הציבור לא ייתכן שיוכל מי להרכיבו עליהם אם לא בהסכמת הנבואה ובית הדין הגדול. ובדומה לזה היו כל אותם מינויים שציין הרמב"ם כי יהושע לא נתמנה על ידי ישראל אלא משה רבנו נצטווה למנותו לעיני העם דהיינו סנהדרין (יומא ע"ג, ע"ב). וכן שמואל שמינה שאלו ודוד לא היו בשאלת פיהם כלל. ובאופן זה הוא שאמרו שאין מעמידים מלך אלא על ידי נביא וסנהדרין גדולה, אבל כל שהעם עצמו מסכים למנותו על ידי דרך בחירות, או באיזו שהיא צורה אחרת בזה אין צורך לשום נביא וסנהדרין, אלא ודאי חל המינוי ויש לו תוקף ודין מלך, כי מכיוון שהעם מסכים לשררה זו, מה לנו עוד.

על כך כתב הרב ישראלי:

ומעתה, בבואנו לדון על נסי הניצחון של מלחמת ששת הימים, שגם כאן עמד הישוב בסכנת כליה ח"ו כפי שהכריזו חזור והכריזו מדינות ערב, שהקיפו המדינה בחילותיהם וכלי משחיתם, אמנם גם זה הוא בגדר נס נסתר, אבל ודאי שאינו נופל מהנס שבימי מרדכי ואסתר שהגדירו זאת בהגדרה: "ממוות לחיים".

...ואין מקום לטוען לטעון דבנידון דידן אין זה בגדר מוות לחיים, שהרי אילו הייתה מדינת ישראל משלימה עם זכות השיט במיצרי טירן ועוד מעין תביעות כיוצא בזה, לא היו מאיימים עלינו בהשמדה. דזו אינה טענה כלל. דהרי מצינו שגם אם לא באו אלא על עסקי תבן וקש, מחללים את השבת ויוצאים עליהם בכלי זינם (עירובין מה, ע"א וברש"י שם). והיינו משום שכל שנכנעים להם הרי זה מגביר את כוחם ואת תאבונם. ...אם כן, כמו כן בנידון שלנו שמצד הדין היו חייבים לצאת נגדם במלחמה שהיה בה משום סיכון קיומו הפיסי של העם בארץ, הרי זה בגדר ממוות לחיים. ואף אם יהיה מי שיאמר שבכגון זה שהמלחמה היה בה סיכון רב לא הייתה חובת מלחמה, אלא להיכנע לדרישותיהם המחוצפות של האויבים שהלכו וגברו מיום ליום, כי אז לכל הפחות הרי היה כאן משום מעבדות לחרות, שגם על זה חלה חובת הודיה באמירת הלל. ...כלל האמור לעיל מבסס מבחינה הלכתית ונותן תוקף לתקנת הרבנות הראשית שקבעה את יום כ"ח באייר, הוא יום שחרור ירושלים כיום שמחה והודיה באמירת הלל בשם ומלכות¹⁰.

עם זאת, מדינת ישראל לא קבעה יום שבתון ויום חג ביום ירושלים, ועל כן יום זה לא קיבל את מקומו כמו יום העצמאות. אך כל זה איננו פוטר אותנו מחובת ההודאה והשבח לה' על כל הניסים אשר גמל אותנו.

• הרב ישראלי מנמק את אמירת ההלל ביום ירושלים בכך שיצאנו מעבדות לחרות וממוות לחיים במלחמת ששת הימים. הסבירו את דבריו.

10 הרב שאול ישראלי, "בחיוב אמירת הלל ביום כ"ח אייר לציון הניצחון ושחרור ירושלים", ארץ חסדה, ירושלים תשמ"ב, עמ' סו-ע"א.

ד. יציאה מהארץ - לשם מטרות לימודיות, לטיול, בשעת סכנה

מאז שנת תש"ן לערך, החלו תלמידים לנסוע לסיורים לימודיים בדרכיה האבלות של פולין. קהילות יהודיות חרבות, בתי קברות ומחנות השמדה. אך נסיעות דומות היו כבר קודם לכן לגרמניה. הרב ישראלי נשאל על כך כבר בשנת תשכ"ו:

משרד החינוך מארגן סיורים לתלמידי בתי ספר למטרות שונות:

א. להעמיק את תודעת השואה על ידי ביקור במקומות שבהם נהרגו אחינו הי"ד בידי הצורר ימ"ש.

ב. ביקורים באתרים היסטוריים להרחיב את ידיעת התלמידים והשכלתם במקצוע ההסטוריה.

ג. הימצאות בארצות חוץ כדי לשפר את השליטה בשפות של מדינות אלו. עתה נשאלת השאלה, האם יש להתיר סיורים אלו לאור ההלכה האוסרת את היציאה מארץ הקודש?¹³

הוא הביא את דברי הרמב"ם שכתב (הלכות מלכים ה, ט):

אסור לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אישה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה.

מכאן שמותר לצאת לחו"ל לשם פרנסה ועשיית רווחים. האיסור הוא לצאת סתם לחו"ל.

והנה נידון דשאלתנו שהיציאה היא למטרות לימודיות, להעמיק הידיעות בשטחים שונים, ובפרט לשם התרשמות ישירה מהמקומות שבהם התרחשה השואה הגדולה באבדן חלק גדול של ישראל, נראה פשוט שלא גרע מיציאה להרווחה, ואינו דומה ליוצא לשוט "כדי לשוט בעולם ולראותו" (מועד קטן יד, עא, רש"י ד"ה לשוט), שאין לפניו אלא מטרת תענוג בעלמא.

דברים אלו משמשים בסיס הלכתי ראוי, לכל אותם המשתתפים במסעות לפולין ולמקומות אחרים, והרושם שמשאירים ביקורים אלו הוא משמעותי וגדול מאוד.

13 הרב שאול ישראלי, "יציאה לחו"ל לשם מטרות לימודיות" שמעתין, 10 (תשכ"ו), עמ' 29-34. תשובה זו פורסמה לימים גם בספר חוות בנימין, חלק ג, ירושלים תשנ"ח, עמ' תשכ"א-תשכ"ו.

יש דרכים שונות לבחירת מנהיגות. הסכמה רחבה וכללית של כל העם, או מינוי גוף בוחר. כשלא מבקשים את הסכמת כל העם, הנביא והסנהדרין הגדולה מייצגים את העם ובוחרים למענם (גם כיום אין מקיימים בחירות כלליות בכל מערכת בחירות. נשיא המדינה נבחר על ידי הכנסת; הרמטכ"ל נבחר על ידי חברי הממשלה; הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית נבחרים על ידי גוף בוחר, ועוד). לבחירות אלו יש תוקף וסמכות.

...מעשה יוצא שכל המינויים הממלכתיים שיעשו בישראל בדרך של בחירות שבהם יכריע רוב העם יהא להם תוקף וסמכות. ומסתבר לפי עניות דעתי שכשם שיכולים למנות איש אחד כראש ושופט, כמו כן אפשר למנות מועצה שביחד יהיו לה הסמכויות הללו. ולפי זה נראה כי מועצת ממשלה שתיבחר בדרך של בחירות נכונות, יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה כאותה סמכות שהיה למלך ישראל¹¹.

לשלטון של מדינת ישראל יש תוקף הלכתי מחייב, למרות שמדובר על שלטון דמוקרטי ולא שלטון מלוכני. כאמור, גם שלטון מלוכני זקוק להסכמה של העם או של נציגיו¹².

• מתי יש צורך בנביא או בסנהדרין למינוי מלך או שלטון על עם ישראל?

• מה נותן תוקף וסמכות למוסדות הממשל במדינה?

11 הרב שאול ישראלי, "סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים בישראל", עמוד הימיני, תל אביב תשכ"ו, סימן ז, עמ' נב-סג.
12 ראה בספר: "בחירת מנהיג ציבור ומעמדו", מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 31-59.

דברי סיום

מדינת ישראל היא פרק חדש וראשוני בבניין הגאולה של עם ישראל בארצו. אין מסורת הלכתית רצופה כיצד מנהלים מדינה על פי ההלכה. בתלמודים וכן ברמב"ם יש אמירות כלליות, אך הן לא עמדו במבחן המעשה. הרב שאול ישראלי היה הרב המוביל בגיבוש הלכות מדינה בצורה מחודשת ואקטואלית, עם שיבת עם ישראל לארצו לאחר שנות גלות ארוכות. סוגיות כמו: דינא דמלכותא דינא, סמכות נשיא נבחר, מעמדו של נבחר ציבור לא יהודי, הסגרת עבריין לשיפוט זר, מצוות התלויות בארץ - תרומות ומעשרות, כלאיים ושמיטה, גדר מלחמה - מלחמת רשות ומלחמת מצווה, ועוד ועוד, אלו נושאים שכמעט ולא עסקו בהם, והרב ישראלי היה מבין הרבנים שהעניקו חיים חדשים לסוגיות אלו. כתביו ודבריו בתחומים אלו ובתחומים נוספים, משמשים עד היום ובוודאי גם לעוד שנים רבות מאוד, אבני דרך ואבני יסוד, לכל מי שעוסק ומתעניין בסוגיות אלו. דבריו הם קריאה מעמיקה במציאות המדינית, החברתית והצבאית, והכוונה לרצוי ולנדרש על פי ההלכה. דרכו ההלכתית בנושאים אלו היא גם קריאת כיוון לעיון באופן דומה בנושאים חדשים שעולים על סדר היום, מתוך רצון ומגמה להגיע לימים גדולים יותר שבהם מדינת ישראל תשמש כיסוד כיסא ה' בעולם (כדברי רבו, הראי"ה קוק, אורות עמ' קס).

דברי הרב ישראלי בתשובה זו תואמים לתשובה עקרונית אחרת שבה הוא עסק בשאלה, באיזה מצב מותר לצאת לחוץ לארץ, ולא בהקשר של נסיעה לשם מטרה לימודית. כיום, קל יותר לצאת לחוץ לארץ, הטיסות זמינות ושכיחות, ועל כן החשש שאדם יצא לחוץ לארץ ולא יחזור, פחת מאוד. הרב ישראלי דן שוב בדברי הרמב"ם הללו, ובדברי התוספות (עבודה זרה יג, עא ד"ה ללמוד), הכותב שדברי הגמרא שם, שמותר לצאת לחוץ לארץ על מנת ללמוד תורה, זה בתנאי שבדעתו לחזור לארץ ישראל, אבל אם אין בדעתו לחזור, אסור. לאחר עיון בדברי הרמב"ם והתוספות הללו ובמפרשים אחרים הוא הסיק כך:

מסקנת הדברים: יציאה לחוץ לארץ לכל מטרה שהיא שלא על מנת לחזור לארץ אסורה. אולם אם כוונתו לחזור הרי היא מותרת לכל צורך ואפילו לצורך הרשות. אולם שלא לצורך כלל, אסור. וכל זה בישראל. וכהן אסור לו לצאת לסחורה, אבל למנוע הפסד כגון להציל מידי הגויים על ידי שידון איתם ויערער עליהם, מותר¹⁴.

בתשובה אחרת הוא עסק בשאלה, האם מותר לעזוב את הארץ בשעת סכנה בשל מלחמות. שאלה זו צפה במלוא עוצמתה במלחמת המפרץ (תשנ"א), אם כי הרב ישראלי דן בדבר עוד הרבה קודם לכן. גם כאן הוא דן בהלכות מלחמת מצווה, ולפיו דין "עזרת ישראל מיד צר" הוא מלחמת מצווה ואינו תלוי בשאלה האם אדם פרטי יכול להינצל או לא, כי עצם העובדה שעם ישראל נמצא בצרה בארץ ישראל, מחייבת יציאה למלחמה. אחר כך הוא דן על חובת הסיוע על מנת להיחלץ מהצרה מצד "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז), ומסקנתו היא:

היוצא מזה שגם אם נתעלם מהתוכן המיוחד שיש למלחמה זו של אויבי ישראל במדינת ישראל, עצם העובדה שאנשים מישראל נתונים בסכנה של השמדה, מטילה חוב על כל מי שבידו, לפי מידת האמצעים שבידו, לא לעזוב את המערכה ולברוח למקום מבטחים מתוך מחשבה של "שלום עלי נפשי" [ילקוט שמעוני, שופטים, רמז סח], אלא להשתלב בכל עוז עם מגני הארץ ולהנחילנו עטרת ניצחון.

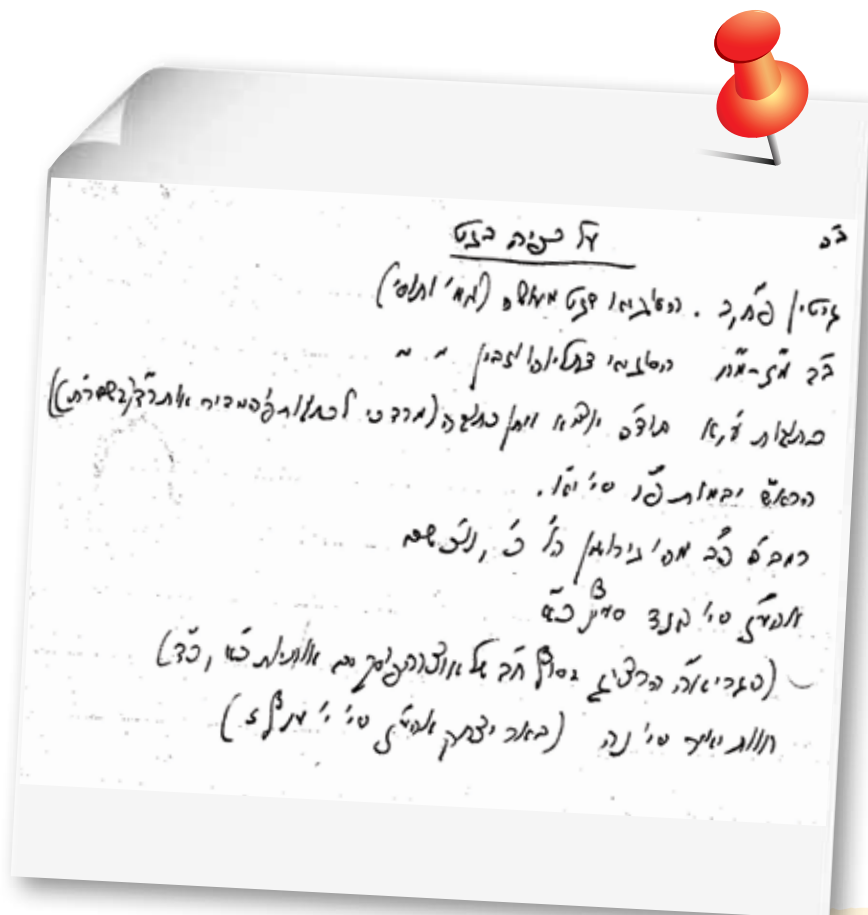
האחריות לשובה של הארץ, ולהגנה עליה, מוטלים על כל אחד.

• מהם שני הטיעונים ההלכתיים שבהם משתמש הרב ישראלי על מנת להתיר יציאה לחוץ לארץ לצורך לימודי בכלל ולמסעות לפולין בפרט?

14 הרב שאול ישראלי, "מתי מותרת יציאה לחוץ לארץ", ארץ חמדה, ירושלים תשמ"ב, עמ' מז-מט.

שיעורי הרב שאול ישראלי בישיבת "מרכז הרב"

הרב ד"ר יהודה זולדן, אברהם ישראל שריר

הרב שאול ישראלי היה אחד מראשי ישיבת "מרכז הרב" בירושלים, והיה נותן מדי יום חמישי בשעה 18:30 שיעור כללי בישיבה. שיעור כללי הוא עיון מעמיק בסוגיית הגמרא הנלמדת באותו השבוע בישיבה. בשיעור משתתפים כל תלמידי הישיבה. לפני חגים או בעקבות אירועים, היה הרב ישראלי קושר משהו מעניינו של חג לסוגיה הנלמדת בגמרא, או שהיה מייחד שיעור בענייני החג. זכיתי לשמוע שנים מספר שיעורים אלו.

בבוקרו של יום חמישי היה הרב ישראלי מעביר באמצעות אחד מהתלמידים דף בכתב ידו המיוחד ובו מראי מקומות לשיעור שהוא ילמד בסוף "סדר הלימוד" של אחר הצהרים. במראי המקומות היו הפניות למקורות שונים בגמרא ובפרשנים הראשונים כמו הרמב"ן, הריטב"א ועוד, לפסיקת הרמב"ם השולחן ערוך ונושאי כליהם, וכן לאחד מדברי האחרונים שכתב דברים בסוגיה הנלמדת.

השיעור היה בנוי לתלפיות, קומה אחר קומה, נדבך אחר נדבך, מסודר ומובנה מאוד מבחינה דידקטית. בתחילת השיעור היה הרב ישראלי מציג את הקשיים שבסוגיה ובפרשנים השונים, הוא היה מתמודד עם הדברים שנכתבו בעניין על ידי אחרונים ומקשה גם על דבריהם, ואחר כך הוא היה מציג את פרשנותו המקורית והמובנית לסוגיה, ומסביר מדוע כל הקושיות שהוא שאל מתורצות ומיושבות להפליא, ואור חדש היה נשפך על הסוגיה.

בישיבת "מרכז הרב" חוזרים ולומדים את אותן מסכתות על פי סבב קבוע של שש שנים. הוא היה כותב במחברת את השיעורים. אם היו תלמידים שהקשו על דבריו, לאחר השיעור הוא היה מוסיף דברים במחברתו. לעיתים ביום שישי בבואו לישיבה להתפלל, הוא היה תולה פתק ובו היה מוסיף או עונה על דברים שנשאל. לכל סבב היה הרב ישראלי מכין את השיעור מחדש. הוא לא היה חוזר על מה שלימד בסבב הקודם, כך שעל כל מסכת ועל אותן סוגיות בדרך כלל, יש כמה מחברות. חתנו, הרב ישראל שריר, עורך ומאחד את המחברות הללו, לספר שיעורים על כל מסכת.

בשולחן הכתיבה שלו, מובאות עתה בסדרת ספרים זו. סגנון שונה בתכלית מסגנון הדברים שבעל פה, שאליו הורגלו שומעי לקחו. לשון רבנית, כמקובל מדורי דורות, במקום העברית הרהוטה. צלילה ישירה לעומק הסוגיה במקום הדיון המקדים של דיוק במקורות. אל השיעורים צורף גם סיום מסכת משנה הקודמת להם.

בהכנת כתבי היד לדפוס פוענח כתב היד, נפתחו ראשי תיבות, נוספו תת כותרות והורחבו המקורות המצוטטים למען ירוץ הקורא בשיעורים ביתר קלות. הערות ומהלכים שלמים שאינם נזקקים למהלכים העיקריים של השיעורים הורדו לשוליים, או הועברו לנספחים.

תודתי שלוחה לרב יצחק רצקר הי"ו, חתן נכדו של מו"ר, על סיועו הרב בעריכת השיעורים, ולרב מרדכי הס הי"ו, אתו לובנו הסוגיות. יברך ה' אותם בכל מילי דמיטב ויזכרם להגדיל תורה ולהאדירה.

יהי רצון, שכשם שפתחו שיעורים אלו שערי לימוד התורה ואהבתה בפני דורות רבים של תלמידים בימי חייו של מו"ר, כך על ידם תהינה שפתותיו דובבות בקבר להמשיך ולפתוח שערים אלו עבור דורות נוספים רבים.

על פתחי שערים

הקדמה לספר על שיעורי הרב למסכת נדרים אברהם ישראל שריר, חתנו של הרב ישראלי

ברוך המקום ברוך הוא על שהחינו וקיימנו וסייענו ברוב חסדיו להוציא כרך רביעי של שיעורי מו"ר הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, את שיעוריו על מסכת נדרים.

שיעורים אלו לימד מו"ר בשיעור כללי בישיבת "מרכז הרב" בשערי ציון, היא הישיבה שבה זכה ללמוד בצעירותו. תחילה אצל מרן הגאון הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, מרא דארעא דישראל, אשר בזכותו עלה ארצה וניצל מעמק הבכא של מזרח אירופה, ואחריו אצל ראש הישיבה אחריו הגאון הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל, שנהג להכין את שיעורו שלו עם מו"ר תלמידו. ל"ו שנים לימד מו"ר שיעור כללי בישיבה, משנת תשי"ט, עת התבקש להרצות את השיעור הכללי על ידי ראש הישיבה, הגאון הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, ועד סוף זמן חורף תשנ"ה, מספר חודשים לפני עלייתו לגניז מרומים. בכל אלו לא החסיר מו"ר כמעט אף שיעור משיעוריו השבועיים - בשעה האחרונה של סדר אחר הצהרים בימי חמישי.

שקולים, מדודים ומדוקדקים היו השיעורים - שעה בדיוק, כאשר מחציתה הראשונה מוקדשת לחזרה על המקורות לשיעור, תוך דקדוק בהם כהכנה להמשכו של השיעור, ולהצגת הקשיים בסוגיה, ומחציתה השנייה - יישוב הקשיים, תוך הארה מחודשת של הסוגיה במתיקות חידושי המפליאים המגלים אמתתה של תורה. דיבור איטי, מדוד ושקול בתחילתו של השיעור, והתלהבות גורפת בסופו. מלאכת מחשבת של הצגה שיטתית ובהירה להפליא אף של הסוגיות וה"חשובונות" המורכבים ביותר. כך פתח מו"ר את שערי הלימוד בפני דורות על דורות של תלמידים, שחלקם הפכו עם השנים לר"מים, ראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל.

את מסכת נדרים לימד מו"ר בשנים תשל"ב, תשל"ח, תשד"מ ותש"ן. דרכו של מו"ר הייתה לחזור על המסכת הנלמדת בישיבה וללמדה כאילו הייתה לו זאת הפעם הראשונה. לכן גם השיעורים היו שונים בכל מחזור ומחזור, לפעמים עיון בסוגיות חדשות ולפעמים עיון מחודש באותן הסוגיות שבהן עסק במחזורים הקודמים. לפעמים שונה הייתה רק הפתיחה, ולפעמים כל מהלך הדיון ומסקנותיו היו שונים לחלוטין. זכינו לשיעוריו, שיעורים המאירים את הסוגיות השונות בשלל אורות המשלימים זה את זה לכדי אור גדול.

את אשר עמד ללמד בשיעוריו, העלה מו"ר לעצמו על הכתב. רשימות אלו, שאותן גז

"משפטי שאול" - הרב ישראלי בבית הדין הגדול

הרב פרופ' נריה גוטל

"שכל מי שמוציא דין אמת לאמתו, מעלה עליו הכתוב כאלו היה שותף עם הקב"ה במעשה בראשית".¹

מכילתא דרבי ישמעאל - יתרו, מס' דעמלק פרשה ב

פרקי חיי ותפקידיו של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (תרס"ט-תשנ"ה) מצויים בחפיפה רבה ביניהם. בשנים לא מבוטלות הוא היה רבו של כפר הרא"ה (החל משנת תרצ"ח, ולמשך כ"ח שנים), זאת בד בבד עם חברותו במועצת הרבנות הראשית לישראל (החל משנת תשי"ב ועד שנת תשנ"ג, כמעט ברציפות) ובמקביל לחברותו הבכירה ב"חבר הרבנים" ועורך ביטאנו "התורה והמדינה". כך גם נשא הרב ישראלי בעול אמירת שיעור כללי בישיבת מרכז הרב (החל משנת תשי"ט, למשך ל"ו שנים) בו בזמן שהיה דיין בבית הדין הגדול (החל משנת תשכ"ה ועד לפרישתו לגמלאות בשנת תש"מ). גם חיבוריו בלולים "מזה ומזה": חיבורו הראשון - "ארץ חמדה" מבטא אומנם, במידה רבה, את תקופת כפר הרא"ה, ואולם לימים נכללו בו לא מעט מאמרים שעניינם כללי וממלכתי הרבה יותר מהתבצרות ב"מצוות התלויות בארץ" בלבד. הוא הדין בספרו "עמוד הימיני", שאמנם רובו ככולו משקף התמודדות תורנית יצירתית עם המתחדש במדינה, אך הוא כולל גם מאמרים שבמהותם הם "שיעורים כלליים" ישיבתיים. כל שכן חיבורו השלישי "חוות בנימין" - שהרב זיכני לשמש כעורכו - שהוא באמת בלול גם מתורה ומדינה, גם מפסקי דין שהכריע בשבתו על מדין, גם

1 ראה תוספות שבת י, עא ד"ה דין: "דין אמת לאמתו" - לאפוקי דין מרומה; הגר"א, אבן שלמה משלי ו, ד: "היינו צריכים להיות בקיאים גם בטבעו של עולם כדי שלא יהיה דין מרומה, דאם לא יהיה בקי בעניינים אף שיהיה בקי בדין תורה לא יצא אמת לאמתו ולכן צריך הדיין להיות בשניהם בקי היינו חכם בענייני תורה ופיקח בענייני העולם"; דרישה, חושן משפט א, ב: "רוצה לומר שדן לפי המקום והזמן בעניין שיהא לאמתו ולאפוקי שלא יפסוק תמיד דין תורה ממע, כי לפעמים שצריך הדיין לפסוק לפניו משורת הדין לפי הזמן והעניין, וכשאנו עושה כן, אף שהוא דין אמת - אינו לאמתו". דומה כי שלושת ההיבטים התקיימו בדרכו השיפוטית של הרב ישראלי.

שיעורים למדניים ועוד. לימים, בעיקר אחר הסתלקותו, התלוו לכך חיבורים נוספים: כרך שלישי של חוות בנימין; "משפטי שאול" - שאכן סב ציר אחד ומרכז של הכרעות שיפוטיות; שערי שאול - שיעורים למדניים, וכן ספרות דרושית, הגותית ופרשנית ענפה. הרב ישראלי הותיר אפוא על מדף הספרים התורני שפע איכותי וכמותי משמעותי ביותר, לדור ולדורות.

אקדים ואומר שההפרדה הנהוגה כיום בין "הרב" ובין "הדיין", ובין שניהם ל"ראש הישיבה", היא מאוחרת ומלאכותית למדי. לא זה המקום לחקר ההליך ההיסטורי והסוציולוגי אשר הוביל לכך, ואולם הרב ישראלי, כדוגמה, טפח על פני ההפרדה, ובעוז. הרב היה גם מרא דאתרא מקומי, גם דיין חשוב וגם ראש ישיבה, ואגב כך נוסף: גם כתבא רבה וגם פה מפק מרגליות. מוגיה מופתית כזו אולי נדירה למדי אך, למצער בנידון דידן, היא עובדה קיימת. בשל כל האמור מעלה, הרי שכדי למצות, ולו גם בקצרה, את מדיניותו השיפוטית, מובן שלא ניתן להסתפק בעיון רק ב"משפטי שאול", ולו גם בצירוף מדור "משפטי תורה" שב"חוות בנימין", אלא שהכרחי לבחון גם את המצוי ביתר החיבורים. יובהר אפוא וייאמר מפורשות שחמש הדוגמות שלפנינו אינן אלא פחות מקצה הקרחון, ואידך - והרבה! - זיל גמור.

כאמור, בתחילת שנת תשכ"ה הוזמן הרב לישיב על מדין בבית הדין הגדול, וזאת הוא עשה עד צאתו לגמלאות. במשך ט"ו שנים אלה הרב ישב בדין במאות ערעורים, ומתחת ידיו יצאו למעלה ממאה פסקי דין מנומקים בפירוט ובעומק. במקרים רבים, דרכו של הרב הייתה לפרוש את יריעת הדיון מעבר לנדרש למקרה הנידון המסוים, זאת בשל תפיסתו שבצומת העת שבו אנחנו נמצאים, עם קיומם של בתי דין ממלכתיים במדינת ישראל המתחדשת, הרי שהכרחי להחיל את ההלכה על מלוא המרחב הציבורי והאישי כאחד. יבוא אם כן הפרט וילמד על כלל.

את האח, הן באמצעות הצלב האדום והן דרך שגרירויות שונות, עלו בתוהו. לבסוף הועברה הודעה ללשכת עורכי הדין בברית המועצות, כביכול התגלתה עבור אותו אח ירושה גדולה. ואכן, משהלה שמע על כך, הוא "גילה את עצמו". דא עקא, כאשר הוא שמע שלאמתו של דבר אין כל ירושה, הוא סירב לקיים חליצה אלא אם יועבר אליו פיצוי גבוה ומשמעותי. זאת ועוד, התברר שהאח הוא קומוניסט "אדוק" - כופר בעיקר, שונא דת, מחלל שבת בפרהסיא, אוכל נבלות וטרפות וכו', אשר חסר כל זיקה ליהדות ולעם ישראל. לאור הודעתו לשלטונות שהוא מסרב לערוך את "הטקס", השלטונות לא היו מוכנים להעניק אשרת כניסה לאישה. סוף דבר, האישה מעוגנת ואינה יכולה להינשא.

הראשון לציון הרב עובדיה יוסף ורבה של ירושלים הרב שלום משאש נזקקו לסוגיה קשה זו, ומאחר ומדובר בסוגיה סבוכה ומורכבת של התרת "אשת איש", הם ביקשו מהרב ישראלי שיהיה שותף להכרעתם. את הכרעתו המפקיעה את "הנישואין", מבסס הרב ישראלי על שני נדבכים: ראשית, תשובת מהר"ם מרוטנבורג, אשר סבר כי יש מקום להפקיע קידושין במקרה של אח "משומד", שכן על דעת מצב כזה לא נערכו מעולם קידושין, והרי זה "מקח טעות". שנית, בשעת הקידושין לא ידעה האישה שבעלה הוא כבר בחזקת "טריפה", שכן מחלה סופנית קשה ביותר מחלחלת בגופו, ועל דעת כך ודאי לא נתקדשה. סוף דבר, הכריע הרב ישראלי שיש מקום להפקיע את "הנישואין", משמע אותה אישה כלל לא הייתה נשואה כדת וכדין ל"בעל" הראשון. ממילא היא פטורה מחליצה, והיא רשאית אפוא להינשא [אגב, אחר שהוכרע הדין להיתר על ידי שלושת הרבנים, ולפני שהוא בוצע למעשה, נפלו "חומות הברזל". עתה כבר הותר לאישה להגיע לביקור, היא נפגשה עם האח, ולבסוף הוא הסכים לחלוץ. ההכרעה התייתרה אם כן למעשה, גם אם לא להלכה, ומכל מקום באה בכך לידי ביטוי נכונותו של הרב ישראלי לקחת על כתפיו הכרעה כה סבוכה ובלבד שתותר האישה מעגינותה].

ג. מן המפורסמות שלעתים נזקק אחד מבעלי הדין - אם בענייני ממונות ואם בענייני אישות וכו' - לחוקרים מקצועיים אשר יבלשו אחר "הצד השני". הרב ישראלי נתן

מטבע הדברים, ולפי הנוהג במדינת ישראל והסמכויות שמוקנות לבתי הדין, עיקרי הדיונים מתרכזים בענייני ממונות ובענייני אישות; משהו מזה אפוא להלן:

א. לפתחו של בית הדין הרבני הגדול התגלגל ערעור על פסק דין של בית הדין הרבני בתל אביב, בנושא "ירושת רבנות". מעשה שהיה כך היה:² בנו של רב שהיה מופקד על "מחלקת שבת ועירובין" במועצה הדתית נפטר, ובנו תבע את קבלת המשרה בירושה, דרישה שהתנגדה לה המועצה הדתית. בית הדין התל אביבי הכריע, ככלל, לטובת התובע ועל כך הוגש הערעור. בהכרעתו, מלבן הרב ישראלי באריכות את גדרי ירושת שררה, ודן בשאלה באיזו מידה הדבר נוגע למשרות רבניות ככלל, ולזו שנידונה כאן בפרט. בעקבות פסיקות קודמות, בעיקר אלה של הרמ"א, החתם סופר והאבני נזר, מבחין הרב בין משרת שררה רבנית, כדוגמת זו של רבני העיר שהם בבחינת "ממונה להנהגת העיר", ובין משרת פקידות תורנית, שעניינה מתן הכרעות הלכתיות, כדוגמת זו שנידונה כאן. העיקרון הוא שבשונה מ"שררה" שבה ההלכה גורסת שנוהגת ירושה, הרי שב"תורה" לא נוהגת ירושה, וכאן ב"תורה" עסקינן. הרב עוד מוסיף שלמינו מעין זה נדרש "רוב בניין" או רוב מניין של מייצגי הציבור, ובנידון זה הנהלת המועצה הדתית נחשבת "רוב בניין" והמועצה כולה נחשבת "רוב מניין". משכך הדבר, הרי שכל עוד המועצה כולה - ההנהלה והחברים - אינם מסכימים למינוי, בטל דין הירושה. לדידו אפוא, משני טעמים אלה, דין הערעור להתקבל ולבן אין זכות "ירושה" על המשרה [אגב, בסופו של דבר, הכרעת הרוב הייתה שונה והערעור נדחה. היה זה עוד אחד מן המקרים הלא מעטים שבהם מצא עצמו הרב ישראלי בדעת מיעוט, מה שכמובן לא מנע ממנו להביע דעתו במלואה, תוך שבד בבד הוא מקבל כמובן את הכרעת הרוב].

ב. דיון מעניין ביותר נגע לשאלת התרתה של עגונה אשר נזקקה לחליצה.³ מדובר היה באישה שעלתה מברית המועצות, נישאה ובעלה נפטר ממחלת ריאות קשה פחות משנה אחר נישואיהם, מבלי שנולדו להם ילדים. כאשר רצתה האישה להינשא בשנית, נודע לרשם הנישואין שלנפטר היה אח, והוא לא אישר אפוא את הנישואין כל עוד הלה לא יחלוץ לה. דא עקא, לא היו קשרים בין האחים ומאמצים שונים לאתר

2 חוות בנימין ב, סימן סה.
3 חוות בנימין ב, סימן ע.

דעתו לשאלת אמינותה ההלכתית של עדות חוקר-בלש כזה,⁴ והוא לא נטה לאמצה:

ראשית דברינו נעיר בזה, שבדרך כלל יש להתייחס בזהירות לדברי עדים שהפכו את הביטול והעדויות שכתוצאה מהביטול, למקצוע התעסקות. ברור שבתנאים כאלה, הרצון להביא למזמין עדות בעלת משקל למשפט שהלה מנהל, עשוי להביאם לעתים לחזות, ואף להעיד, הרבה מפרי דמיונם. במקרים מעין אלה אוהרת חז"ל (אבות פא, ט): "שמעון בן שטח אומר, הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדברך שמא מתוכם ילמדו לשקר", וכפי שנוסח בהלכה בחו"מ (ס' כ"ח, ז): "מאיימים על העדים ומודיעים אותם כוח עדות שקר", יש להם משמעות מיוחדת. ואם כי, עצם העובדה של עיסוק מעין זה אין בה כדי לפסול עדותם... מ"מ הרבה יש לדקדק ולבדוק העדות אם אין בה פגם.

בהתאם לכך, במקרה הנידון, בחן הרב ישראלי בדקדקנות את עדויות החוקרים-הבלשים ומצא בהם לא מעט "סרכות" וקשיים, כולל ראייתם כ"נוגעים" בדבר, בשל רצונם ב"הצלחת" התיק והשתכרותם ממנו. והרי הכריעו הרמב"ם (הלכות עדות פרק טז) והשולחן ערוך (חושן משפט סימן לז) כי "אם ימצא שיש לזה העד צד הנאה בעדות זו, אפילו בדרך רחוקה ונפלאה, הרי זה לא יעיד בה", והוא הדין לאותו נידון.

ד. מקרה אחר שבו דן הרב ישראלי,⁵ הוא דרישה של בעל לחייב את אשתו לעבור בדיקה פסיכיאטרית אשר, לדעתו, תוכיח את אי ההתאמה שביניהם, וכך תיווצר עילה לגירושין. הרב ישראלי בחן ביסודיות את המקרה, ושעה שהוברר לו כי מגמת הבעל אינה אלא ביזויה והשפלתה של האישה, הרי שהוא שולל את הדרישה על הסף. נכון הוא שמחד גיסא ההלכה מסתפקת ב"אמתלא" כדי להצדיק בדיקות שונות, אך מאידך גיסא היא אינה מתעלמת מכבוד הבריות, כבוד האדם. לכן, אם בחינת המקרה מורה בעליל שאין מדובר אלא בהתנכלות, הרי שבית הדין לא ייתן את ידו לכך.

ה. מאסר עשוי להיות אחד מאמצעי הכפייה שמסורים לשלטונות; לא כענישה אלא כדרך שעשויה "לשכנע". לא פעם נתקל בית הדין בבעל שמסרב לתת גט לאשתו,

4 משפטי שאול, סימן ז, עמ' ס-סב.
5 משפטי שאול, סימן מד.

וזאת גם במקרים שבהם בית הדין עצמו סבור, ואף מכריע ופוסק, שעל הבעל לגרש. דא עקא, גט חייב להינתן "מרצון"; לולא כן, אם גט ניתן שלא "מרצון", הגט עלול להבטל, כדין "גט מעושה". בתי הדין אינם ששים אפוא לקביעת כפייה, מכל סוג (אם כי לאחרונה הורחבו סנקציות "הרחקות דרבנו תם" ובתי הדין נוטים לאשר אמצעים מסוימים, כדוגמת השעיית רישיון הנהיגה, שלילת הזכות ליציאה מהארץ ועוד).

והנה, הרב ישראלי חידש⁶ כבר לפני למעלה מארבעים שנה (תשל"ב) שכן ניתן לכפות מאסר כאמצעי "שכנוע" למתן הבעל גט לאשתו. הרב טען ש"כפייה במאסר של זמן הזה, שאין בו מקשיי המאסר שהיו בזמנים הקדומים, ואין כאן אלא שלילת אפשרות לנוע חופשי, כשלחמו ומימיו נאמנים, אין זה גרוע מהרחקה דרבנו תם", שהותרה. הרב סבר שסנקציה כזו, כיום, פחותה מהלחץ שהיה על האדם בעת העתיקה, כאשר קראו לו "עברין", ואם דבר כזה הותר, הרי כל שכן מאסר של העת החדשה.

נגענו אם כן בחמש הכרעות שיפוטיות של הרב ישראלי המלמדות "בקליפת אגוז" על כתפיים רחבות שנכונות היו לשאת עליהן חידושי הלכה למעשה המבוססים על אדני תורה כתובה ומסורה. ראינו הלכה לצד מוסר - כבוד הבריות; התחשבות בפרט - אך לא על חשבון האינטרס הציבורי; קבלת עדויות ובלבד שאינן "נגועות" ואינטרסנטיות; בחינה ריאלי של מציאות משתנה ולא היצמדות לכתוב. עמיתיו לשיפוט - הרב ע' יוסף, הרב א' גולדשמידט, הרב י' קאפח, הרב ב' ז'ולטי, הרב י"ש אלישיב, הרב מ' אליהו ועוד - הכירו באיכות זו, ועד היום ההכרעות שיצאו מתחת ידי הרכבים אלה נחשבות ביותר, שבות ומצוטטות.

אין זה מפתיע, אם כן, שמנהל בתי הדין הרבניים ולשעבר אחד מבכירי הדיינים, הרב שלמה דייכובסקי, כתב⁷ ש"תקופת שבתו של הרב ישראלי בבית הדין הגדול, שילבה את המיטב בכל התחומים... בירור העובדות, תוך הבנה פסיכולוגית עמוקה למניעי הצדדים ולהתנהגותם... לאחר מכן בא פסק הדין... ערוכים ומסודרים".

"צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ" (דברים טז, כ)

"כדאי הוא מינוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתן" (רש"י, שם).

6 משפטי שאול, סימן לו, עמ' רלו.
7 גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 159-160.

ז תורה שבבעל פה

"מוועד עובדים לוועד כיתה" - על תפיסת הסמכות הממלכתית של הרב ישראלי

הרב אריאל בראלי

רציונל

הרלוונטיות של ההלכה לדורנו והתפיסה כי מערכות המדינה מחויבות לפסיקה ממלכתית חדשה, באה לידי ביטוי בפסקיו הרבים של הרב שאול ישראלי בספריו, בשו"ת ואף בכתב העת שאותו ערך שנים רבות "התורה והמדינה". גישה הלכתית חשובה זו הינה משמעותית לחיי היום יום, החל בחוות הדעת ההלכתית בדבר שביתת מורים וכלה בפעילות משטרתית בשבת. פעילות זו נועדה להמחיש את גישתו הממלכתית של הרב ישראלי באמצעות הלכות "עובד מעביד", ובייחוד את השלכותיה לסמכות ההלכתית של השלטון במדינת ישראל.

בעבר ההלכה התייחסה להחלטת הפועל הבודד לשבות מעבודתו, אולם הרב ישראלי נדרש לשאלה זו בהקשר הציבורי, בשעה שוועד עובדים מכריז על שביתה על מנת לקדם את מעמדו של העובד, בעוד השביתה עלולה לפגוע במעגלים רבים: הן במעביד, הן בעובדים, הן בנותני שירותים אחרים כדוגמת ספקים, מובילים ולקוחות והן בשמה הטוב של החברה. כיום זכות השביתה נחשבת לאחת הזכויות הבסיסיות של העובד. בפעילות זאת נברר: האם זכות זאת תואמת את ההלכה? האם על פי ההלכה מותר לעובד לשבות? מהם גבולותיה של זכות זו, כאשר נוקה גדולים מאוד הן למעבידים הן למעגלים נוספים? מתוך כך נברר את דעתו העקרונית של הרב ישראלי בתוקפה ההלכתי.

מטרות

1. לשתף את התלמידים בדילמה שעמדה בפני פוסק הלכה בדורנו.
2. לפתח אצל התלמידים את יכולת ההקשה ממקרה למקרה.
3. לעורר בקרב התלמידים את הצורך ליצור מערכות ארגוניות אשר יקלו על פתרון בעיות בעתיד.
4. לחשוף את התלמידים לתפיסתו הממלכתית של הרב ישראלי המעגנת את מוסדות מדינת ישראל בהלכה.

עזרים

נספח 1: שביתה ותוצאותיה - תיאור מקרה, כמספר המשתתפים
 נספח 2: הרב ישראלי - "דעת תורה" על השביתה בהלכה, כמספר המשתתפים
 נספח 3: הרב ישראלי - סמכויות השלטון הנבחר במדינת ישראל, כמספר המשתתפים
סרטון: "הטיול" - "כוחו של רוב הכיתה" מתוך אתר "מכון משפט לעם" הסרטון מופיע באתר "מכון משפט לעם" במסלול: בר עליון/מדיה, מקרים מצולמים/"הטיול" כוחו של רוב הכיתה".
 צרכי כתיבה ליצירת לוח בכיתה: קרטון ביצוע, סיכות משרדיות, דפים בגודל A5.
חומר העשרה ניתן למצוא באתר הוראת תלמוד ותושבע"פ ממ"ד, ספרות השו"ת.

קהל יעד

כתות ט-י"ב

אפשרות להרחבה ולהעמקה

המורה יחלק את התלמידים לזוגות, ייתן לכל זוג כרטיס משימה (נספח 3) ויבקש לקרוא את הדברים בעיון ולענות על השאלות.

שלב ב - במליאה השלכה לוועד הכיתה

המורה ישאל את התלמידים:

1. מה, לדעתכם, תפקידו של ועד הכיתה?
 2. מהו, לדעתכם, תחום סמכותו של הוועד? הביאו דוגמות.
- המורה ירשום את תשובות התלמידים על הלוח.
- למורה:** על מנת לעורר את הדיון ניתן להביא את הדוגמות הבאות ואחרות:
- האם הוועד יכול ליזום קנייה של שולחן פינג פונג ולחייב את כולם בתשלום?
 - האם הוועד מוסמך לקבוע את שיעור ההשתתפות לכל תלמיד במתנה למורה?
 - האם הוועד יכול להתערב בתכנון הטיול השנתי?
3. הביאו דוגמות לפעולות ועד כיתה מוצלחות שהיו בעבר.
 4. הביאו דוגמות לפעולות ועד כיתה שהיו שנויות במחלוקת.
 5. מה גרם לאותן פעולות להיות מוצלחות בעיני המשתתפים בהן, ומה הגורמים למחלוקות בפעילויות אחרות?
- המורה ירשום את הגורמים על הלוח.
6. לאור גורמים אלה, אשר הביאו להצלחה או למחלוקות, הציעו רעיונות לוועד הכיתה לפעולות עתידיות.

המורה יערוך דיון על תפקידו של ועד הכיתה מתוך השוואה לסמכות ועד עובדים. ניתן לדמות את בית הספר לממלכה קטנה אשר פועלים בה קבוצות שונות שצריכות להגיע להבנה משותפת.

מהלך השיעור

שלב א - במליאה שביתה על פי דעת תורה

המורה יחלק לתלמידים "שביתה ותוצאותיה - תיאור מקרה" (נספח 1) ויבקש לעיין במקרים המובאים בו.
שאלות לדיון:

1. האם יש לעובד זכות לגיטימית להכריז על שביתה? מדוע?
 2. אלו משמעויות (נזקים, רווחת העובדים, תוצאות רצויות ובלתי רצויות) צריך העובד לקחת בחשבון בשעה שהוא מכריז על שביתה? הסבירו.
 3. לאור הנזקים הגדולים המתוארים במקרה שלפנינו, האם יש לאסור את זכות השביתה באופן גורף על פי חוק או להגביל זכות זאת לעובדים מסוימים / חברות מסוימות? נמקו דעתכם.
- המורה יקרא באזני המשתתפים את דברי הרב ישראלי הבאים (נספח 2):

"גם אם אמנם יש מקום לשביתה מבחינת ההלכה, הרי זה על כל פנים בתנאי שלא יגרם באופן ישיר נזק לאותו מפעל ולאותה עבודה שוטפת שהוא עסוק בה. אמנם שביתה הגורמת הפסדים יש לה אפקט הרבה יותר חזק ומהווה גורם לוחץ ביותר כלפי נותן העבודה לקבל התנאים שמכתיבים לו, אולם ניצול מומנט זה, דהיינו לחץ באמצעות גרימת נזקים, הוא בניגוד לדעת התורה.

מהי דעת התורה בזה? ישנה הלכה, שלמרות שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, הרי זה בתנאי שאיננו גורם נזקים לעבודה הנמצאת באמצע תהליך, זה נקרא דבר האבוד (ח"מ סימן של"ג, ה). יש אפוא צורך בכל מקרה של שביתה לבחון קודם כל נקודה זו - באיזו מידה הדבר גורם לא רק למניעת רווחים בעתיד, כי אם גם הפסדים במה שקיים".

מתוך הרבנות והמדינה, עמ' 328

4. מה החידוש בדבריו של הרב ישראלי?
5. כיצד דברים אלה מתיישבים עם המקרים שעליהם קראנו?
6. האם תוכלו להביא דוגמות נוספות המחזקות את דעת הרב?

שאלות לדיון:

7. מהי, לדעתכם, הדרך הטובה ביותר להכריע כאשר ישנה מחלוקת בכיתה על פעילות חברתית?
- המנחה יקרין לתלמידים את הסרטון "הטיול - כוחו של רוב הכיתה".
(הסבר למציאת הסרטון ראה בשלב ה"עזרים")
8. מה התחדש לכם בעקבות הצפייה בסרט?
9. מה למדתם בפן ההלכתי בכלל ועל אודות הכרעת מחלוקות בפרט בעקבות הצפייה בסרט?
- המורה יסכם את הדיון ויבאר את המחויבות להכרעת הרוב לעומת שימוש בכוח הרוב לרעה - עריצות הרוב.

שלב ג - כוחו של הרוב בבחירות לכנסת

- כשם שרוב התלמידים יכולים לבחור מספר נציגים לוועד הכיתה, כך אזרחי המדינה יכולים לבחור מספר נציגי ציבור להנהגת המדינה.
- המורה יביא את המקור הבא בפני התלמידים (נספח 3):

"סמכות מוסדות ממשל נבחרים בישראל"

"כל המינויים הממלכתיים שיעשו בישראל בדרך של בחירות שבהם יכריע רוב העם יהא להם תוקף וסמכות. ומסתבר לפי עניות דעתי שכשם שיכולים למנות איש אחד כראש ושופט, כמו כן אפשר למנות מועצה שביחד יהיו לה הסמכויות הללו. לפי זה נראה כי מועצת ממשלה שתיבחר בדרך של בחירות נכונות יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה כאותה סמכות שהיה למלך ישראל".
(הרב ישראל, "עמוד הימיני" סימן ז)

שאלה לדיון:

- מה מחדש הרב ישראלי בנושא בחירות, סמכות וייצוג העם בכלל, ומה ניתן ללמוד מכך בקשר לנציגים (ועד עובדים, ועד כיתה) בפרט?

שלב ד - מיישמים!

המורה יסכם בכך שהדרך לפתור סכסוכים היא על ידי הקמת גופי ייצוג לקבוצה כדוגמת ועד עובדים, ועד כיתה וכיו"ב, אולם חשוב מאוד לקבוע גבולות ברורים ומוסכמים, המבהירים את סמכותם.

המורה יבקש מהתלמידים להכין מסמך הכולל את הסמכויות, הגדרות התפקיד ודוגמות לעשייה של ועד הכיתה.

המורה יכתוב את הצעות התלמידים עם הלוח כמובא בתרשים הבא:

דוגמות	הגדרות התפקיד של הוועד	סמכויות ועד הכיתה

- המורה יקים עם המשתתפים את "פינת ועד הכיתה". שבה יוצג המסמך שהוכן, וכן הודעות של הוועד לכלל הכיתה.

שביתה והלנת שכר - תיאור מקרה

הנמלים משותקים: "מכה אנושה, הפסדנו מיליונים"

(מתוך 26.2.12, ynet)

היצואנים והיבואנים מתקוממים מול צעדי ועדי העובדים בנמלים, שמשביתים את הפעילות. ההחלטה של ועדי העובדים בנמלי הים באשדוד, חיפה ואילת להשבית החל מהבוקר (יום א') את הפעילות, כבר פוגעת ביצואנים וביבואנים. הערב ידון בית הדין לעבודה בבקשת התאחדות התעשיינים להורות לשובתים לחזור לעבודה, ובינתיים מלינים נציגי החברות על "מכה אנושה".

העובדים הכריזו על השביתה לאחר שהמשא ומתן בעניין כספי הפנסיה שלהם לא הניב תוצאות. ההסתדרות כבר השביתה באחרונה את כל המשק ואת רכבת ישראל, ובמשרד האוצר אמרו ש"ההסתדרות וועדי העובדים שוב משתמשים בשביתה כדי לקדם אינטרסים אישיים וסחיטת תוספות שכר על חשבון ציבור משלמי המסים ותוך פגיעה בפעילות במשק". מנכ"ל חברת סחר, המשווקת סחורות מיישראל לרחבי העולם, סיפר על פגיעה קשה לענף היצוא בכלל ולחברה שלו בפרט. "העבודה שלנו קשה: אתה צריך קודם כול למצוא לקוח, להבטיח לו שלא תהיה מלחמה, שהמוצר שלך איכותי, שהמחיר שלך תחרותי, להיכנס אתו למשא ומתן ואם אתה מצליח, לרכוש אותו כלקוח ולהבטיח לו שהסחורה תסופק בזמן. אחרי שהקונטיינר שלך נתקע בנמל, זה פשוט אסון".

"אני לא יודעת עם איזה כסף אקנה אוכל מחר בבוקר או איך אשלים את חשבון המים והחשמל"

(מתוך 10.3.2013, ynet)

כך אמרה בייאוש אם חד-הורית ונכה, אחת מ-2,500 בעלי מוגבלויות ששכרם מעוכב שבועות ארוכים על ידי הקרן למפעלי השיקום שבה היא עובדת. שכרה עומד על כמה מאות שקלים בחודש והוא מעוכב בפעם השנייה מאז תחילת השנה בשל משבר תקציבי שמעיב על פעילות הקרן ו-72 מפעליה. הקרן פועלת בחסות משרד הרווחה ומעניקה שירות לאפלי משתקמים נכים ומפעילה מרכזי שיקום ואבחון. היא נקלעה לגירעון תקציבי חמור של כ-20 מיליון שקל, והלינה בשל כך גם את שכרם של 600 המדריכים שעובדים עם בעלי המוגבלויות.

מצד
שנימצד
אחד

דעת תורה

"גם אם אמנם יש מקום לשביתה מבחינת ההלכה, הרי זה על כל פנים בתנאי שלא יגרום באופן ישיר נזק לאותו מפעל ולאותה עבודה שוטפת שהוא עסוק בה. אמנם שביתה הגורמת הפסדים יש לה אפקט הרבה יותר חזק ומהווה גורם לוחץ ביותר כלפי נותן העבודה לקבל התנאים שמכתיבים לו, אולם ניצול מומנט זה, דהיינו לחץ באמצעות גרימת נזקים, הוא בניגוד לדעת התורה.

מהי דעת התורה בזה? ישנה הלכה, שלמרות שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, הרי זה בתנאי שאיננו גורם נזקים לעבודה הנמצאת באמצע תהליך, זה נקרא דבר האבוד (חז"מ סימן של"ג, ה). יש אפוא צורך בכל מקרה של שביתה לבחון קודם כל נקודה זו - באיזו מידה הדבר גורם לא רק למניעת רווחים בעתיד, כי אם גם הפסדים במה שקיים".

(מתוך הרבנות והמדינה, עמ' 328)

"סמכות מוסדות ממשל נבחרים בישראל"

"כל המינויים הממלכתיים שיעשו בישראל בדרך של בחירות שבהם יכריע רוב העם יהא להם תוקף וסמכות. ומסתבר לפי עניות דעתי שכשם שיכולים למנות איש אחד כראש ושופט, כמו כן אפשר למנות מועצה שביחד יהיו לה הסמכויות הללו. לפי זה נראה כי מועצת ממשלה שתיבחר בדרך של בחירות נכונות יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה כאותה סמכות שהיה למלך ישראל".

(הרב ישראלי, "עמוד הימיני" סימן ז)

ד תורה שבעל פה

הפוסק בהלכות התלויות בארץ

אברהם ישראל שריר

12

חובת השעה

גדולה הייתה אהבתו של הרב ישראלי ללימודה של תורה על כל חלקיה, ובמיוחד ללימוד הגמרא בדרך הישיבתית המקובלת. אך אותה הכרה של הצורך להיענות לחובות השעה שהביאה אותו לנטוש לפרקים את דף הגמרא ולפרוץ כוונים חדשים בהפצתה של תורה, הביאה אותו גם להקדיש הרבה מאוד מזמנו וממרכו לבירורן של אותן שאלות הלכתיות שהחיים המתחדשים בארץ עוררו, ואף לפסיקה בהן. התמודדות זאת עם שאלות השעה החלה אצל הרב ישראלי מיד עם הגיעו לכפר הרא"ה, ובה התמיד עד סוף ימיו. תחומי ההלכות שאותן בירר ובהן פסק השתנו בהתאם לתקופות השונות ולנסיבותיהן, אך הלהט שבהתמסרות למשימה, ואי הרתיעה מהעיסוק הישיר והכולל גם בנושאים מורכבים ורגישים, שאחרים נרתעו לפעמים מהעיסוק בהם, לא פסקו ממנו עד ימיו האחרונים.

המפגש הראשון

מפגשו הראשון של הרב ישראלי עם בעיות השעה היה מיד עם כניסתו לכהונת הרב בכפר הרא"ה בשנת תרצ"ח. "מהיום הראשון [בכפר הרא"ה] הוצפתי בשאלות חקלאיות" סיפר שנים מאוחר יותר בראיון עיתונאי.¹ בין השאלות הרבות שנשאל היו גם שאלות חמורות, שבאותה תקופה טרם נתבררו בין הפוסקים. בחלק מהנושאים מיעטו הפוסקים במהלך הדורות לעסוק למעשה, כמעט מאז חתימת התלמוד הירושלמי ופסיקת הרמב"ם, שכן בגולה לא היו אלו הלכות מעשיות. נושאים אחרים היו תולדות השעה - התפתחויות טכנולוגיות חדשות, שהיבטיהן ההלכתיים טרם לובנו, ואילו ציבים ביטחוניים, שלא אפשרו המשך שימוש בנוכרים לצרכים שונים. כל אלה הציבו בפני החקלאים שומרי המצוות שאלות הלכתיות קשות, שהיו גם גורליות לקיומם הכלכלי.

1 "הצופה", י"ח ניסן תשמ"ג.

בנושא הכלאיים חברו הגורמים השונים והקשו במיוחד על המענה לשאלות. עקב מיעוט העיסוק של גדולי ישראל בהלכות מורכבות אלו בתקופת הגלות, ולמרות העיסוק בהן בדורות האחרונים, ובייחוד על ידי הרב קוק והחזון איש זצ"ל, עדיין שאלות רבות הצריכו ליבון בתקופה שבה נכנס הרב ישראלי לרבנות בכפר הרא"ה. בה בעת, המריצו המדריכים החקלאיים את החקלאים בארץ לשיפור יבולם על ידי הרכבת אילנות וזריעת כלאיים בשיטות חדשות. שאלות האיסור וההיתר צפו ועלו במלוא חריפותן. הרב ישראלי נרתם לבירור הלכות אלו, כדרכו, באופן יסודי ומקיף. כבר בשנתו הראשונה במושב פרסם בירור הלכתי ראשון, "בדין מקיים כלאיים", ב"קובץ הרצאות תורניות" (תל אביב, תרצ"ח). בהלכות שבהן קשה הייתה הפסיקה, ליבן וערך את הצדדים השונים, אך ביקש את הכרעתם הסופית של גדולי הדור עמם היה קשור - מורו ורבו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, והרב הראשי לישראל הרב הרצוג זצ"ל.

שנתו הראשונה של הרב ישראלי בכפר הרא"ה הייתה שנת שמיטה. עקרונות היתר המכירה והמלאכות המותרות והאסורות בשביעית היו ידועים ומוכרים, אך פרטי ההלכות והאפשרויות המעשיות של הקדמה של מלאכות או איחורן, או האפשרויות של היתרים מיוחדים של שעת הדחק, היו לפעמים עמומים ונדרש היה להגדירם ולפרטם למעשה.

הניסיון בכפר הרא"ה באותה שנה וחוסר הידע שמצא בקרב החקלאים בהלכות אלו, הביאו את הרב ישראלי להכרה בצורך להיערך באופן מקיף לקראת שנת השמיטה הבאה בכלל ההתיישבות החקלאית הדתית בארץ. הייתה זו שנת תש"ה. מלחמת העולם השנייה עדיין השתוללה, והמצב הכלכלי בארץ היה דחוק מאוד. היה צורך לברר את ענייני השעה המיוחדים בהתיישבות החקלאית כולה, ולהדריך את החקלאים ברחבי הארץ ליישומן המעשי של הלכות השביעית. הרב ישראלי נרתם מיוזמתו למשימה. כבר בתחילת שנת תש"ד ריכז "ועדה רבנית לענייני השמיטה", אשר כללה יחד אתו את הרב דוד סלומון מכפר

עומק דברי חז"ל ו"סדרת שיחות על ישראל קב"ה ואורייתא, החל מנקודות בראשית, וגמור בשאלות האומה כיום..." (שם). לשם הבנת סוגיות כלאיים לעומקן הלכה למעשה, השלים הרב ישראלי את שיעוריו ההלכתיים בהרצאות של חוקרים ממכון וולקני, שאותם הזמין להרצות בפני תלמידי המכון, ואף ציטט בעצמו מספרות בוטנית מקצועית (ברוסית). בבוגרים ראה שליחים בכל מקום שבו יחיו, להפצת ולהסברת חשיבות המצוות התלויות בארץ, וכך להעלות את רמת ההתיישבות הדתית, על ידי הזרמה סדירה של תלמידי חכמים לתוכה..." (שם). מפאת מחסור באמצעים, נסגר המכון לאחר תקופה של כשנה, אך את פעילותו - בירורי ההלכות העמומות בנושאי החקלאות, הפצת ההלכות התלויות בארץ בהתיישבות הדתית כולה והחדרתן לחיי המעשה, המשיך הרב ישראלי בעצמו. בנוסף לבירורי ההלכות בבית מדרשו, וקיומן של השתלמויות בכפר הרא"ה לחקלאים ולמורים מכל רחבי היישוב בארץ, כיתת הרב ישראלי רגליו בין יישובי הפועל המזרחי ובין קיבוציו, קיים שיעורים וענה לשאלות הלכה למעשה.

עמל זה בבירור ההלכות התלויות בארץ הניח את היסוד לספרו הראשון של הרב ישראלי, **"ארץ חמדה"** - "לבירורה של הלכה ולהדרכתה בחיים החקלאיים...".

חלקו הראשון של הספר הוא "מבוא כללי", הדן בהלכותיה של ארץ ישראל: מצוות הישיבה בה, גדר המצוות התלויות בה, קדושתה, גבולותיה, והאפשרות למכור חלקים ממנה בשנת השמיטה.

חלקו השני מהווה ספר יסוד בהלכות כלאים.

כדי להתאימו הן לציבור החקלאים והן לציבור הלמדנים, ערוך הספר באופן ייחודי - חלקו הראשון כספר לימוד שיתאים גם לחקלאי, וחלקו השני כספר שו"ת - אותם "בירורי הלכה" אשר דרשו העמקה וליבון. בהתאם לנדרש בספר לימוד, ערוכות ההלכות מן המסד ועד הטפחות, כאשר בכל הלכה מפורטת השתלשלותה, מהפסוקים בתורה ועד לפרטים הנדרשים לחקלאי למעשה.

מה סמלי היה הדבר, שהרב ישראלי סיים את הספר, שכולו דיון על הארץ, גבולותיה ומצוותיה, ביום הכרזת המדינה. וכך כתב בטיטו המקורית לשער הספר שנמצאה

אברהם, את הרב דוד אוקס מכפר הנוער הדתי, ואת הרב משה שטרנברג זצ"ל מכפר פינס. הוועדה הכינה "הצעה להוראות מעשיות לסידורים חקלאיים לשנת השמיטה", שבה גם הקלות מיוחדות עקב "שעת חירום זו של מלחמה". את ההצעה הגישה הוועדה לרבנות הראשית לישראל במטרה שתדון בה, ואם תמצא לנכון תפרסמנה בשמה. הרב ישראלי אף זירז את הרבנות הראשית פעם אחר פעם לדון בה בעוד מועד ולהפיץ הנחיות ברורות ברחבי ההתיישבות החקלאית בזמן. הרה"ר דנה בהצעה, אישרה את ההוראות הכלולות בה ופרסמה אותן מטעמה בחתימת הרבנים הראשיים הרב י"א הרצוג והרב בצ"ח עוזיאל, יחד עם רבה של ירושלים, הרב צ"פ פראנק זצ"ל. "ועדה זו", סיכם הרב ישראלי מאוחר יותר, "הועילה הרבה להחדרת דבר השמיטה במושבינו ובקבוצותינו להלכה ולמעשה"².

ארץ חמדה

אגב פעולה זו, שבה בא במגע עם חקלאים מכל רחבי הארץ, התברר לרב ישראלי כי בציבור החקלאי, ובפרט בשכבה הצעירה שבו, קיימות שתי תופעות מנוגדות: "אי ידיעה הגובלת בבורות... בכל העניינים הנוגעים להלכות חקלאיות" מחד, ו"נכונות למילוי הוראות ללימודים של גופי ההלכות" מאידך.

מתוך רצון להיענות לצו השעה, עזב הרב ישראלי את ההוראה בישיבת "בני עקיבא" בכפר הרא"ה ולקח על עצמו להקים "מכון להלכה חקלאית" (שם). המכון, שנקרא "מכון להלכה ברורה בהתיישבות החקלאית בכפר הרא"ה" הוקם בשנת תש"ו בסיועו של "המרכז החקלאי של הפועל המזרחי", שהיה בראשותו של ר' מיכאל חזני ז"ל (לימים שר בממשלות ישראל).

במכון למדה קבוצה של בחורים בוגרי הישיבה בכפר, וחברים מקיבוצי וממושבי "הפועל המזרחי". הלימודים התקיימו בבית הכנסת של הכפר, ששכן באותה עת בצריף, והתלמידים לנו בבתי החברים או בישיבה. תכנית הלימודים כללה: הלכות התלויות בארץ, בדגש על הלכות כלאיים, ומבוא על "יסודות קדושת הארץ"; הלכות שבת, בדגש על נושא החליבה; בנוסף, "לימוד חומש אגב העמקה במפרשים... תוך פיתוח דרך מחשבה עצמאית... להבנת

2 מתוך מכתב לרב מאיר בר אילן בדבר הקמתו של "מכון להלכה חקלאית", ג' חנוכה תש"ה, ארכיון מוסד הרב קוק.

ברבנות הראשית

לקראת שנת השמיטה תשי"ח, היה הרב ישראלי כבר חבר במועצת הרבנות הראשית, ופעולתו להחדרת דבר השמיטה בארץ לבשה אופי ממלכתי וכולל. לראשונה הוקמה ליד מועצת הרבנות הראשית "מחלקה להלכות התלויות בארץ", והוא מונה לעמוד בראשה. היה זה במלאת עשור לקום המדינה, מוסדותיה היו סדורים יותר, והיישוב החקלאי שבה גדול בהרבה מאשר בשמיטה הקודמת. מסיבה זו היו פעולותיה של הוועדה, הפעם במסגרת הרבנות הראשית, מקיפות הרבה יותר מאשר בשמיטות קודמות. קוימו התייעצויות הלכתיות (בכללן התייעצות עם הגאון הרב צבי פסח פראנק זצ"ל) ומקצועיות, וסיורים משותפים עם חקלאים בשדות ובמטעים במטרה להכיר באופן ישיר את המלאכות הנדרשות. אורגנו כנסי הסברה לרבני יישובים, הרצאות ופעולות הדרכה נרחבות בין רבנים, מדריכים חקלאיים, ואפילו מנהלי בתי ספר. בנוסף, הופעל "לחץ רב" על יישובים שאינם שומרי מצוות ועל מוסדות המדינה והלאום, שיצטרפו למכירת הקרקעות וישבתו ממלאכות אסורות (כגון טקסי נטיעה בט"ו בשבט...). יחד עם זאת, יצאו הוראות מיוחדות לעבודתם של פועלי הדחק בשנה זאת. "ההיענות לפעילות הוועדה הייתה מלאה".⁵⁵

"המחלקה להלכות התלויות בארץ" ראתה את עיקר עבודתה בהכנה של הנחיות שנוסחו ב"חוזרים" המטפלים הלכה למעשה בכל מכלול השאלות הכרוכות בשנת השמיטה ובהפצתן ברבים, הן לאלה שהסתמכו על היתר המכירה, והן לאלה שבחרו שלא להסתמך עליו. עם זאת, בעצם קיומה ופעולותיה נוצר גם מען לשאלות של רבנים וחקלאים מן השורה בכל אתר ואתר, ומאות שאלות הופנו אליה. הרב ישראלי ענה על השאלות בקצרה ובתמציתיות, ומרכז המחלקה, הרב אברהם חיים סנדומירסקי זצ"ל, ידד נעורים וחברותא שלו עוד מימי לימודיהם ב"מרכז הרב", היה מנסח כל תשובה ותשובה באופן מלא ודואג לשליחתה ליעדה. לפעמים, כאשר השאלות היו חמורות במיוחד, כונס דיון בהשתתפות יתר חברי הוועדה, ולעתים נידונו הדברים יחד עם הרבנים הראשיים. בסופה של שנה זו סוכמו כל החוזרים שהוציאה המחלקה בספר "בצאת שנה".⁵ ספר זה היה במשך שנים רבות ספר היסוד להלכות השמיטה למעשה עבור רוב חקלאי הארץ, עד לכתיבתם

5 "בצאת שנה", הוצאת היכל שלמה, תש"ך.

בעיזבוננו: "נגמרה כתיבתו ביום ה' באייר ה'תש"ח (בשעה 12:00 בצהריים). יום סיום המנדט הבריטי על א", והתחלת קיום המנדט האלוני בארץ נחלתנו". מפאת מחסור באמצעים, ראה הספר אור רק בשנת תשי"ז, וזיכה את מרן הגרש"י בפרס הרב קוק של עיריית ת"א בשנת תשי"ט. בדברי ברכתו לרגל הוצאת הספר כתב הרב הרצוג זצ"ל: "הנני אומר, בלי שפתי חנף ח", שספרו זה הנהו תרומה נאדרת למקדש התורה, ובפרט במצוות התלויות בארץ".

חבר הרבנים

לקראת שנת השמיטה הבאה, שנת תשי"ב, לבשה פעולתו של הרב ישראלי צורה מקיפה וממוסדת הרבה יותר, אך עדיין התמקדה בעיקר בהתיישובות הדתית. היישוב החקלאי בארץ היה גדול ומפותח הרבה יותר מאשר בשנת תש"ה, וגם מאורגן באופן יותר סדור. היה זה גם לאחר הקמת "חבר הרבנים של הפועל המזרחי" (בשנת תש"ח), שאיגד את הרוב המוחלט של רבני היישובים החקלאיים בארץ, ומיסד את פעולתם.

הרב ישראלי כיהן בתפקיד ראש ועדת ההלכה של החבר ובמסגרתו נרתם במרץ רב להכנות לקראת השמיטה. לקראת שנה זו יזמה הוועדה שבראשותו, כינוס של "ימי ועד" של רבנים ללימוד ולליבון ההלכות למעשה, וקוימו התייעצויות עם חקלאים ואגרונומים באשר למלאכות שאותן ניתן להקדים או לאחר. כמו כן, קוימו ביזמת הוועדה כנסי הסברה והרצאות לציבור הכללי, למורים, ולחקלאים, והוכנו על ידה הוראות והנחיות מפורטות, שאושרו על ידי הרבנים הראשיים ופורסמו ברבים על ידי הרבנות הראשית.³³ הרב ישראלי ראה בפעילות יזומה זאת של "חבר הרבנים" את אחד מהישגיו החשובים ביותר של ה"חבר".⁴⁴

3 "התורה והמדינה" ד', עמ' קלו.

4 "הרבנות והמדינה", הוצאת ארז תשס"א, עמ' 110.

היה צורך להתמודד עם מגוון רחב של שאלות מתחדשות ומחודשות ולהטמיע את קיום המצוות בחיי המעשה בקרב הציבור הרחב. ללא רתיעה, ומתוך רגש של אחריות לכלל הציבור נרתם הרב ישראלי למשימה של "בירורה של הלכה ולהדרכתה בחיים" בהלכות התלויות בארץ. באופן יזום, כולל ומקיף עמל במשימה זו לאור דרכו של מרן הרב קוק זצ"ל. תחילה בקהילתו בכפר הרא"ה, לאחר מכן במסגרת ההתיישבות הדתית, ולבסוף ברמה הלאומית. יחיד ומיוחד היה בדורנו בשילוב נדיר של כישרונות וכישורים שבדרך כלל לא חוברים יחדיו - למדנות מעמיקה במקורות ההלכה, לימוד ישיר ומפורט של הצדדים שבמעשה, ומאמץ בלתי פוסק להסברת ההלכות, קיומן, והטמעתן ברחבי ארצנו בכל דרך אפשרית. "תרומה נאדרת למקדש התורה" בהלכות "ארץ חמדה".

של ספרי הדרכה ייעודיים בנושא. מתוך הכרה בצורך בהסברת המצוות למען תקוימנה באהבה על ידי הציבור הרחב, ובייחוד כאשר משתמשים בדרכי עקיפה של היתר מכירה, הקדים הרב ישראלי לחלקו ההלכתי של הספר מאמר הגותי מפורט ומקיף על משמעות מצוות השמיטה בדורותינו.

מכון התורה והארץ

גם כאשר עזב הרב ישראלי את הרבנות בכפר הרא"ה, ועיקר עיסוקו עבר לשאלות אישיות וממונות בבית הדין הגדול, לא משך ידיו מהעיסוק בהלכות התלויות בארץ. בחלק משנות השמיטה הבאות המשיך לכהן כראש "המחלקה למצוות התלויות בארץ", ובשנים מאוחרות יותר, עת העביר את התפקיד לצעירים ממנו, המשיך והתמיד בבירורן של הלכות השמיטה והרבצתן בציבור הרחב עד לשנתו האחרונה - בשיעורים בביתו, במאמרים, בהרצאות, ובתשובות לשאלות (ראה "חוות בנימין" חלקים א', וג').

ארבעים שנה לאחר הקמתו וקיומו קצר הימים של "מכון להלכה ברורה בהתיישבות החקלאית" ראה הרב ישראלי בשמחה גדולה את תחייתו של הרעיון, עם הקמתו של "מכון התורה והארץ" בחבל קטיף. הרב ישראלי היה לרבניו ולחבריו תל תלפיות ועמוד הוראה, שאליו הריצו את שאלותיהם בכתב ובעל פה, ואליו עלו לפגישות מעת לעת בביתו שבירושלים. גם חוברות ההדרכה של הרה"ר לצרכן ולחקלאי לקראת שנות השמיטה הבאות, שנערכו על ידי המכון, עברו תחת שבת ביקורתו וקבלו את הסכמתו. מכתבי התשובה של הרב ישראלי אל חברי המכון וסיכומי הפגישות עמו קובצו בספר "התורה והארץ ג'" שבהוצאת המכון (תשנ"ז).

אחרית דבר

אחד ומיוחד היה הרב ישראלי בדורנו בפעולתו הבלתי נלאית במשך כמעט שישים שנה להפיכת ההלכות התלויות בארץ מנושאים המונחים בקרן הזווית של בית המדרש להנחיות ברורות הממומשות הלכה למעשה בחקלאות המודרנית ברחבי הארץ. התקופה שבה "ארץ חמדה" הפכה מ"שמה" כנבואת זכריה (ז, יד) ל"טובה ורחבה" כתקנת יהושע בברכת המזון, הייתה תקופה של חבלי לידה קשים ביישום המצוות התלויות בארץ בחיי המעשה.

"ראש המציעים דרך ההפקרה" - יחסו של הרב ישראל ל"היתר המכירה"

הרב פרופ' נריה גוטל

הרב שאול ישראלי זצ"ל (תרס"ט-תשנ"ה) נודע כאחד מראשי מתווי הדרך של הלכות הציונות הדתית עם הקמת המדינה ובעשרות השנים שאחרי כן. כמי שהיה רבו של היישוב כפר הרא"ה במשך שנים רבות, כמי שעמד בראש "חבר הרבנים", היה חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, דיין בבית הדין הגדול ואף ראש ישיבת מרכז הרב, הכרעותיו המעשיות היו משמעותיות ביותר. כך בייחוד בהלכות תורה ומדינה, וכך שבעתיים בהלכות מצוות התלויות בארץ. חיבוריו - ארץ חמדה, עמוד הימיני, חוות בנימין ומשפטי שאול - מבטאים זאת בבהירות, כמו גם התייחסות עמיתיו הרבנים-הפוסקים לרבות מהכרעותיו. דומה כי ניתן לומר שבכל הנוגע להלכות מצוות התלויות בארץ, הרב ישראלי היה "מרא דשמעתא" של הציונות הדתית.¹

"היתר המכירה" הפך כמעט לדגל של הציונות הדתית בהתמודדותה עם אתגר השמיטה, למצער ביובל השנים הראשונות שאחר קום המדינה. אמת, "היתר" קדם הרבה להקמת המדינה והוא גם לא התחיל מרבנים ציונים-דתיים, ובכל זאת ברי שזה הנראטיב שהתקבע בתודעה הציבורית. בלשון שאינה מופרזת ניתן לומר: אמור לי מה יחסך ל"היתר המכירה" ואומר לך מי אתה ומה שיוכך לציונות דתית.

דומה כי לא צריך היה יותר מזה כדי להניח שהרב ישראלי בוודאי ובוודאי יימנה עם המצדדים ב"היתר המכירה". ואולם, זה כלל וכלל לא המצב. הרב ישראלי בהחלט נתן מענה לאותם שפועלים לפי "היתר המכירה", ומטבע הדברים - לאור התקבלותו והתקבעותו של

1 ראה הרב יהודה הלוי עמיחי, הפוסק במצוות התלויות בארץ, גאון בתורה ובמידות, אברהם ישראל שריר (עורך), ירושלים תשנ"ט, עמ' 223-233; וכן ראה במאמרו "הרבנות הראשית ומצוות התלויות בארץ", שבספר הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, איתמר ורפהטיג ושמואל כ"ץ (עורכים), ירושלים תשס"ב, עמ' 669-674. ראה גם במאמר הרב יעקב אריאל, תולדות השמיטה, הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, הנ"ל, עמ' 657-659; הרב עזריאל אריאל, משנת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל בהלכות שביעית, התורה והארץ, ג' (תשנ"ז), עמ' 153-194.

"היתר" - הוא התייחס אליו פעמים הרבה ואף הנחה לגביו הלכות והליכות, ועם זאת, לאמתו של דבר הוא עצמו ביכר עליו מענה שונה בתכלית של "הפקר קרקעות".²

ממה נבעה העדפתו זו ובאיזו מידה היא מלמדת על מורכבות יחסו של הרב ישראלי לציונות דתית - לכך עוד אבקש לתת דעתי להלן.

עיקר פעילותו של הרב ישראלי בהקשר זה נעשתה בשמיטה הראשונה שאחר קום המדינה, שמיטת תשי"ב. "לקראת שנת השמיטה - תשי"ב, לבשה פעולתו של הרב ישראלי אופן מקיף וממוסד... תחילה ביקש לשכנע את מועצת הרבנות הראשית להמיר את "היתר המכירה" בהצעה חלופית - הפקר קרקעות, אך כאשר דעתו לא התקבלה, נרתם במרץ רב להכנות לקראת השמיטה בהתאם ל"היתר מכירה".³ עם זאת, מעורבותו הפעילה בנושא השמיטה כבר התחילה קודם לכן. כך למשל, כבר לקראת שמיטת תש"ה, הוא זה שניסח "הוראות לסידורים חקלאיים לשנת השמיטה ה'תש"ה" - הוראות שאומצו על ידי הרבנים הראשיים - הרב הרצוג והרב עזיאל - אשר גם חתמו עליהם.⁴ בסופן של ההנחיות נכתב: "כל ההוראות והסידורים הם בתנאי שתסודר מכירה מוקדמת לנכרי על פי המקובל בשמיטות הקודמות".

בקובץ השלישי של כתב העת שבעריכתו - התורה והמדינה (כפר הרא"ה, תשי"א),

2 מיצובו של הרב ישראלי כמוביל את אסכולת הפקר הקרקעות בא לידי ביטוי גם בסגנון התייחסותו של הרב י"א הלוי הרצוג - הרב הראשי באותה שעה. בספרו פסקים וכתבים, ג: שו"ת במצוות התלויות בארץ, סימן מח (עמ' רג, רו), הוא כותב: בשיבת המועצה המורחבת האחרונה הושמעה מפי משלחת של רבנים חשובים ובראשם הגר"ש ישראלי שליט"א, הרב והר"מ של כפר הרא"ה, הצעה להנהיג הפקרת הקרקעות במקום מכירה לנכרי... ידידנו הגר"ד כ"ץ שליט"א, הרב הראשי והר"מ של פתח תקוה, צידד בעד ההפקרה... ידידנו הרב הגר"ש ישראלי שליט"א ראש המציעים דרך ההפקרה.

3 גאון בתורה ובמידות, שם, עמ' 53.

4 ראה גאון בתורה ובמידות, שם, עמ' 50: צילום ההנחיות בכתב ידו של הרב ישראלי, חתומות על ידי הרבנים הראשיים.

"ושבתה הארץ" - ולא "שדך" - ולכן בחלק ההלכתי (פ"א ה"ג) ציין שקיים ספק אם שביעית נוהגת בשדה הפקר. יודגש שהכרעה זו, על פטור שביעית ממעשרות, אינה מוסכמת ובעל "תורת הארץ", למשל (פ"ז סעיף מ), פקפק בדבר, וכך - לימים - הרב עובדיה הדאיה⁹ וגם הרב הרצוג.¹⁰

אשר לנצי"ב, הרי שהוא מציין מפורשות שהוא נכנס לעובי הקורה כדי לצמצם נזקים ו"לתפוס את הרע במיעוטו", זאת תוך מגמת סיוע למתיישבי "הקאלאניות": "נחפשה ונחקורה בעצה לאחב"י הנתונים במצוק ודפקום שנה אחד". בשורה התחתונה, הנצי"ב מצדד בהפקרת שדות, ו"א"כ הלא יכולים אחינו בעל הנחלות להפקיר את אחוזתם בפני שלשה דהוי הפקר לכ"ע... א"כ יפקירו את נחלתם והאדמה לא תשם", בוודאי ובוודאי אם הפועלים נכרים.

מקור הכרעה זו בפרשנות לדברי הירושלמי במסכת פאה (פ"ז ה"ז): "... כהדא דתנא הנוטע כרם להקדש פטור מן הערלה מן הרבעי ומן העוללות וחייב בשביעית, ר"ז בשם ר' יוחנן [ויקרא כה, ב] ושבתה הארץ שבת לה' דבר שהוא לה' שביעית חלה עליו" - משמע, נצרך פסוק מיוחד כדי לחייב שדות הקדש בשמיטה, בעוד שלולא פסוק ייחודי זה לא הייתה חלה שמיטה על שדות הקדש. ואחר שהוא מסיק מתוספות (פסחים ד, עב ד"ה מדאורייתא) שבכל שנתמעט הקדש התמעט גם הפקר, ומאחר והפסוק ריבה רק הקדש ולא הפקר, הרי שיש להסיק כי שביעית אינה חלה על שדות הפקר והן פטורות משביעית. זאת ועוד, דיוק לשון הכתוב "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" מלמד כי רק כאשר מדובר בשדה שהוא "לכם" קיימת חובת שמיטה, לא כן שדה הפקר, שאינו "לכם". ועוד הוסיפו המהלכים בנתיב זה כי שדה הפקר - שממילא אינו בבעלות יהודית - אינו שונה מבעלות נכרי, וכשם שקניין נכרי מפקיע איסור שביעית,¹² כך גם הפקר. לאור זאת ולאור ראיות נוספות, הסיק

9 הרב עובדיה הדאיה, "אדמת הפקר בשביעית", התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' קמב-קמו, ומסקנתו שם: "לאור כל הנ"ל, איני רואה הצעה זו שיש בה תיקון מרווח ומועיל לפו"ד להציל רבים ממכשול..."; וראה שם, עמ' רמד-רמה: הרב מרדכי שטיין, "הערה בעניין שביעית באדמת הפקר".
10 פסקים וכתבים, שם, עמ' רט.

11 כן היפנו לדברי תוספות מנחות פד ע"א ד"ה שומרי, אשר גם משם עולה ש"קצירך" ו"ניריך" של שביעית ממעט הקדש, וזאת יש להשליך גם על הפקר.

12 הנצי"ב מפנה, לעניין זה, לתשובת הבית יוסף באבקת רוכל סימן כד, זאת על פי הספרא לפרשת בהר (פ"א פיסקא ו): לכם ולא לאחרים, והסיק הב"י כי הוא הדין גם בנוגע לפסוק "והייתה שבת הארץ - דחל קדושת שביעית על הארץ, היינו בקרקע שלכם ולא לאחרים", כנכרים, וכפרשנות פאת השולחן ושלא כפרשנות בעל

הוקדשה חטיבת מאמרים גדולה בת עשרה מאמרים, קרוב למאה עמודים, לסוגיות "קדושת הארץ" (עמ' ע-קס).⁵ מחציתם (עמ' צב-קמא) נתנו דעתם לדין "שביעית באדמת הפקר".⁶ האחרון והארוך שבאותם מאמרים (עמ' קכב-קמא) הוא מאמרו של הרב שאול ישראלי עצמו: "שביעית באדמת הפקר וציבור וגדר איסורי המלאכות בשביעית".⁷

הראשון שהעלה הצעה זו של הפקרת האדמות, בעת החדשה, כדרך להתמודדות עם סוגיית השמיטה בזמן הזה היה - ככל הנראה - הנצי"ב, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין (תקע"ז-תרנ"ג, 1816-1893), ראש ישיבת וולוז'ין שנמנה עם הרואים בעין חיובית את שיבת ישראל לארצו, למרות כל המורכבות שבדבר.⁸ בשו"ת שלו - שו"ת משיב דבר (חלק ב סימן נו) הוא דן באריכות בנושא, תוך שהוא עצמו מכריע ששביעית בזמן הזה אינה דרבנן אלא דאורייתא (זאת בניגוד לדעת רוב הפוסקים), ותוך הבעת התנגדות לפתרון "היתר המכירה": "ברח מהזאב ופגע בו ארי, כי רוצים להימלט מאיסור שביעית בזה"ז דרבנן לרוב הפוסקים ופגע באיסור מכירת קרקע לעו"ג בא"י שהוא איסור דאורייתא לכו"ע". ההצעה שלו, לעומת זאת, נסמכת על הנחה שבשדה הפקר לא נוהגת שביעית. כך גם סבר הרב יוסף אנגל, בספרו אוצרות יוסף (דף נ ע"ב) - "ראוי לומר דבעינן שדך וכרמך דייקא, והפקר אינו שדך... דממעט הפקר". למעשה כך עולה כבר מן המנחת חינוך (מצווה שכט): "ואפשר לומר דגם שדה של הפקר אינו חייב בשביעית... וצ"ע". הראי"ה קוק, בספר שבת הארץ (קונטרס אחרון, אות ד) הביא גם הוא את דברי הירושלמי (שלהלן), אם כי הוא דן בשאלה אם הדברים אמורים רק לגבי חלק ה"לא תעשה" או גם לגבי חלק ה"עשה", שכן שם נאמר

5 כן ראה בכרך ד (תשי"ב), מעמ' קלו ואילך, סידרת מאמרים שעניינם "שביעית תשי"ב להלכה ולמעשה". יודעי דבר מספרים, כך עדכן אותי הרב ישראל שריר, חתנו של הרב ישראלי - שהרב ישראלי נהג להצביע על נושאים שעל הפרק ולבקש מעמיתיו הרבנים "להרים את הכפפה" ולהתייחס הלכתית לנושאים אלו. רגילים לדבר שכך קרה גם בנוגע לנדון דידן, וזו הסיבה לריבוי המאמרים בנושא הפקר קרקעות בכרך ג.

6 ראו גם הרבנות והמדינה, ירושלים תשס"א, עמ' 45, בלשונו של הרב ישראלי: "עם שנת השמיטה בתשי"ב הופיעו מאמרים חשובים בשאלת ההיתר הידוע של מכירה לנכרי והיא הוארה בגישה אחרת נוספת לנידון" היינו גישת ההפקרה.

7 המאמר שב ופורסם בספר ארץ חמדה, ספר ראשון, מהדורת ירושלים תשמ"ב, נוספות לשער ב, עמ' קא-קב, בעיבוד משמעותי; ראה להלן.

8 ראה בצלאל לנדוי, "הנצי"ב מוואלוז'ין במערכה למען ישוב ארץ ישראל וקדושתה", ניב המדרשייה, יא, עמ' 251-277; גאולה בת יהודה, "ברלין נפתלי צבי", אנצקלופדיה של הציונות הדתית, א, רפאל י' (עורך), ירושלים תשי"ח, טורים 402-412 - ועם זאת אין לכתחילה שהייתה לו ביקורת לא קלה על חלק ממעשי המתיישבים. בכל אופן, בענייננו - עניינה של השמיטה - הוא ראה לעצמו חובה להיכנס לעובי הקורה ולבחון פתרונות הלכתיים לסייע למתיישבים, וכאמור להלן.

הנצי"ב שמותר לנכרים לעבוד בשדה כזה בשביעית, "ואולי על ידי הדחק יכול הישראל לבדו לעשות המלאכה בשדה". סוף דבר, סיכם הנצי"ב: "בקרקע דהפקירא אין צריך לחול קדושת שביעית, דלא הוי לכס". יודגש כי לא הייתה זו הכרעה למדנית ומופשטת של הנצי"ב, אלא הכרעה מעשית ויישומית למושבות החדשות. לדידו, לאור מצב המצוקה שבו נמצאות המושבות, הרי שהפתרון הנכון הוא בהדרכתם להפקיר שדותיהם בפני שלושה.

אם כן, מכנה משותף לנצי"ב ולפוסקים נוספים בני דורו, הוא המגמה לסייע ככל שניתן למתיישבים החדשים, ולא (רק) בדרך של השמטה מוחלטת מזה ותמיכה כלכלית מזה, אלא בדרך שכך ואחרת, העבודה מתקיימת והיא מכלכלת את המתיישבים. מכנה שונה ביניהם: זיהוי הדרך המועדפת - אם "היתר מכירה" ואם "הפקרת השדות". הרב ישראלי, כאמור, הקדיש לנושא מאמר מקיף ובו פלפל ודן באריכות במקורות הסוגיה ופרשנותם. בהמשך להערתו הנ"ל של הרב קוק, הוא דן בשאלה אם "שדך" מתייחס רק להיבטי ה"לא תעשה" או גם להיבטי ה"עשה"; אם "שדך" ממעט גם את קדושת הפרי או רק את איסור זריעה וקצירה; על מי מוטלת מצוות "ושבתה הארץ": על בעל הקרקע או על כל העושה מלאכה בשדה; אם "שדך" נאמר רק בהתייחס לארבע עשרה השנים הראשונות של כיבוש הארץ וחלוקתה או גם לדורות - ספק שהעלה הרצ"פ פרנק ודנו בו כמה וכמה פוסקים - ומה הדין כאשר רוב השדות אינם "מוכרים" לבעליהם, כדוגמת התקופה שאחר החורבן, ועוד.

בנוסף, הרב ישראלי מבקש ללבן את השאלה האם ציווי "ושבתה הארץ" בא בעיקרו לאסור את מלאכות השדה בשביעית, או שבעיקרו הוא לא בא אלא להפקיע בעלות, ואיסור המלאכות אינו אלא פועל יוצא המבליט את היעדר הבעלות. צידודו באפשרות השנייה מביא אותו בסופו של דבר "להתיר עבודה בשדה הפקר על ידי שלוחי בית דין... כי על ידי שלוחי בית דין שיקבלו אחר כך את הפירות ויחלקום לכל אין בזה הבלטת בעלות ובאופן זה אין המצוות עשה של "ושבתה", ומכיוון שבאדמת הפקר אין הלא תעשה קיים, בכהאי גוונא שזה על ידי שליחי בית דין אין שום איסור כלל". כך לגבי "ושבתה הארץ" וכך גם לגבי איסור "שדך לא תזרע", שבעיקרו לא בא לאסור את עצם מעשה הזריעה אלא "מצד הבלטת הבעלות שבזריעה", ולכן שלוחי בית דין "אינם בכלל".

קרבן אהרן, ומה גם שפאת השולחן העיד "שכן המנהג בארץ ישראל שאין נוהג שביעית בשל ע"ג".

לאור כל הנאמר, מסקנתו היא: "...להתיר מלאכות שתיעשנה על ידי שלוחי בית דין שיזרעו השדות כשלוחי בית דין ויורידו את היבול ובית דין יחלקום לכל הנזכרים שבה אין משום הבלטת בעלות כלל, אלא הבלטת בעלות ה' על ארץ זאת. ואפשר לצרף גם התנאי שכל זה יהי בקרקע הפקר... שכל שהאדמה היא הפקר אין בה משום איסור מלאכה". נכון הוא שהקדמונים לא אימצו לכתחילה דרך זו, שכן יש בה עקיפה מסוימת של השמיטה והפקעתה הלכה למעשה. ברם, "אכן בשעה זו שהשאלה הכלכלית היא חשובה עד למאוד בקיום המדינה, לנוכח ההתנששויות ומצב המלחמה שעם השכנים ולנוכח סכנת המלחמה בעולם כולו העלולה לנתק את היישוב ממקור אספקתו, נראה שיש הכרח להשתמש בכל דרכי היתר האפשריים, בתורת הוראת שעה".

אמור מעתה: הדרך שעליה מצביע הרב ישראלי - שעה שהנסיבות אינן מאפשרות קיום שמיטה כמאמרה ובציביונה הלכתחלי - אינה "היתר מכירה" אלא הפקרת השדות מזה, ועיבודן על די החקלאים,¹³ כשלוחי בית דין, מזה.¹⁴ כך שיכלל הרב ישראלי את הצעת הנצי"ב: הוא לא הסתפק בהפקרת השדות, אלא הוסיף לכך "בית דין" ושלוחיו, מהלך שמסיר את הבלטת הבעלות הפרטית.¹⁵

למהדורה השנייה של ספרו ארץ חמדה (ירושלים תשמ"ב) צורף מאמר זה (עמ' קא-קיב), מעובד,¹⁶ אם כי לא באופן מהותי. לקראת חיתומו (עמ' קיב) קבע הרב ישראלי נחרצות, ובלשון פסיקתית: "יוצא מזה להכריע כפשיטותו של הנצי"ב זצ"ל שבשדה הפקר אין איסור מלאכות". זאת בכל הנוגע לאיסורי המלאכה, שכאמור, אינם נוהגים באדמת הפקר, לא

13 נקודה זו אמנם אינה מפורשת במאמר, אך דומה שהדבר מובן מאליו ומחויב, שכן בוודאי לא עלה על הדעת ששלוחי בית דין, פשוטו כמשמעו, יפשטו על השדות ויחלקו הפירות, אלא שהחקלאים הם שימונו כשלוחי בית הדין. חשוב לציין שבשמיטות האחרונות, במסגרת פתרון "אוצר בית דין" אומץ דגם זה של מינוי החקלאים כשלוחי בית הדין, אם כי ללא ביסוס על תשתית הפקרת השדות.

14 לאמתו של דבר, לכתחילה ביכר הרב ישראלי שימוש בצורות זריעה שאינן אסורות בשביעית, כדוגמת זריעה מוקדמת של ירקות לפני ראש השנה של שביעית, זריעת תבואה בשינוי מחזור הזרעים, זריעה במקום מקורה, גידולי מים ועוד.

15 הרב כ"פ טכורש "שביעית במדינה", התורה והארץ (עמ' ע-פ), ערך "מבוא לשאלת השמיטה בימינו", סקר גישות שונות, וציין (עמ' פא) בייחוד את הצעת הרב ישראלי, אף שאינו מכריע בדבר. דיון נוסף בדין "שביעית באדמת הפקר", ראו שם (עמ' צב-צו) מאמרו של הרב שלמה טננצקי; ושם (עמ' צז-קד) מאמרו של הרב נתן צבי פרידמן; ושם (עמ' קה-קטז) מאמרו של הרב משה צבי נריה; ושם (עמ' קיז-קכא) מאמרו של הרב אריה ביניסובסקי [לימים: הרב אריה בינה]; וראו לעיל הערות 9, 10.

16 העיבוד אינו רק סגנוני אלא גם מבני - ולמשל חלק מהמאמר המקורי הופרד למאמר בפני עצמו (שם, עמ' קיב-קטז).

גיחוך וביטול, שכל אדמת ישראל נמכרת על פי דין תורה לאינו יהודי, ואצ"ל שהממשלה לא תכיר את המכירה כחוקית, אלא שהדבר יהא נראה כמגוחך הרבה יותר מלפנים, להבאיש את ריח הרבנות נושאי תורתנו הק' וכדי בזיון וקצף, ומחובתנו הק' למנוע כזה וכיוצא בו.²⁰ עם זאת, הוא לא יצא חוצץ נגד "היתר המכירה", שבו צידדו גדולים וחשובים, ושעה שהרבנות הראשית לישראל פעלה כך, הרי שהוא עצמו נרתם להדריך במימושו.

כן בכל הנוגע לקדושת הפירות, ש"הדבר בספק... ויתכן שבשביעית בזמן הזה יש לנקוט לקולא". כלומר, גם אחר שפשטה, ואף השתרשה, מזה שנים רבות שיטת "היתר המכירה"; וגם אחרי שהרבנות הראשית הפעילה אותה, גם אם לא בחדווה, מידי שמיטה; וגם אחר שהרב ישראלי עצמו היה שותף פעיל במתן הנחיות יישומיות לחקלאים שנהגו לפי "היתר המכירה",¹⁷ עם כל זאת הוא עצמו המשיך להחזיק בדעתו ששיטת ה"הפקר" עדיפה.

דומה שבגישה זו של הרב ישראלי יש כדי לקעקע את הנראטיב השטחי שמזהה ציונות דתית עם היתר המכירה דווקא. לאמתו של דבר, השאלה שהעמדנו בראש דברינו - מעיקרא ליתא. נכון ומדויק לומר שציונות דתית מזהה עם מאמץ הלכתי לעשות כל שרק ניתן, במסגרת ההלכה, כדי לסייע לחקלאים ולשמר את החקלאות הישראלית,¹⁸ ואולם בוודאי שלא ניתן לומר שמי שמניח את האצבע על מענה חלופי שאינו "היתר המכירה" אינו נימנה עם הציונים-הדתיים. הרב ישראלי לא עשה שקר בנפשו ולכן הילך בסוגיה זו בשני נתיבים. מחד גיסא, הוא עצמו סבר שבבחינת "הקל הקל תחילה" מענה "הפקר" עדיף הלכתית על מענה "היתר המכירה". גם אם נכון הוא ש"הערמה" מסוימת משותפת לשני הפתרונות, ואולם "לא תחנם" - שהוא דאורייתא - קיים ב"מכירה" ולא ב"הפקר", והרי זה צד להעדפת "הפקר". זאת ועוד, גם הבלטת הבעלות הפרטית, מצטמצמת בדרך זו.¹⁹ יתירה מזאת: "עכשיו שקיימת ת"ל מדינת ישראל, הרי זה יביא את הציבור הרחב, לידי

17 כך עולה מצילומי מסמכים והצגת הנחיותיו בנידון, כפי שעולה מנספחים שבספר הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, הנ"ל, עמ' 665, 679, 685, וראה שם גם עמ' 670; וכן עולה גם מסימן צח שבחוות בנימין חלק ג ועוד.

18 כולי האי ואולי, שכן האמת היא שהחזון איש, לדוגמה, עשה גם הוא מאמצים הלכתיים גדולים כדי לסייע לחקלאים ולשמר את החקלאות הישראלית, זאת הגם שהוא ללא ספק לא נימנה עם הציונות הדתית. מכאן שבעומק עניינה, חלוקה זו, גם אם יש בה "משהו", היא אינה מדויקת.

19 הרב ישראלי שריר, חתנו של הרב ישראלי, סבור כי ייתכן שהתלוותה להעדפתו את שיטת ה"הפקר" על פני שיטת ה"היתר", סיבה נוספת: להמעיט עד כמה שאפשר את המחלוקות עם החרדים. הרב ישראלי אכן נודע במדיניותו זו, וראה לדוגמה מאמרי, נריה גוטל, "את אשר יאהב - יוכיח: מורכבות יחסו של הרב שאול ישראלי אל הציונות הדתית - משנתה, אישיה ומוסדותיה", שבאסופת המאמרים "סוגיות בחקר הציונות הדתית - התפתחויות ותמורות לדורותיהן", ישי ארנון, יהודה פרידלנדר ודב שוורץ (עורכים), אוניברסיטת בר אילן, תשע"ב, עמ' 145-167, ועוד. עם זאת דומני שלכל ברור שמשקלו של שיקול זה היה מועט, נילוה וצדדי, וודאי לא הבסיס העיקרי, שהוא, ללא ספק, פרשנותו את ההלכה גופה.

יצוין כי הרב הרצוג, מי שהיה הרב הראשי לישראל באותה שעה, מעלה נימוק זה של צמצום מחלוקות אידאולוגיות, באמצעות תעדוף ה"הפקר" על פני "המכירה", בצורה שאין מפורשת ממנה: "הנה יש עוד נימוק להעדיף הפקרה והוא - הנה יש גדולים הממאנים לשאת בעול בעניין ההיתר לשמיטה, ולא עוד אלא שהם מביעים התנגדות... התנגדותם חזקה ביותר מבחינת ההשקפה... אנו לא סוברים כך, כמובן, אבל אם עדיין לא

בא אליהו, להשוות את המחלוקת, עכ"פ ראוי לנו, עד כמה שאפשר, למעט את המחלוקת. ויש לי יסוד לחשוב שאם תונהג הפקרה במקום מכירה יומעט חילוקי הדעות" - פסקים וכתבים הנ"ל, עמ' רד. עם זאת אין לחדד שהרב הרצוג עמנו העלה (שם) גם נימוקים הפוכים, כאלה שמתעדפים דווקא את "המכירה", ומן המפורסמות שבסופו של דבר זו הייתה ההנחיה המעשית שראתה אור מטעם הרבנות הראשית לישראל: "היתר מכירה". כך אכן חתם הרב הרצוג (שם, עמ' רי): "ולסוף נידון העניין במועצה המורחבת של הרבנות הראשית לישראל, והוחלט שלא לשנות מדרך ההיתר הנהוג"; ושוב (שם, סימן נב, עמ' ריז): "למעשה הוסכם כבר שלא לשנות מעד עכשיו".

20 לשונו של הרב הרצוג, המתאר את המשלחת שהגיעה אליו ובראשה הרב ישראלי, ומבהיר מה היה השיקול העיקרי שהם העלו: "הנימוק היסודי של הרבנים הנ"ל היה זה", פסקים וכתבים הנ"ל, תחילת סימן מח, עמ' רג.